

Ilkka Ruostetsaaren teoksen Valta muutoksessa (WSOY, Helsinki 2003) 1. lukuun liittyvä oheismateriaali

SUOMI 1990-LUVUN MURROKSESSA

Sisällysluettelo

- 1. Kasinotalouden euforiasta syvään kuiluun**
- 2. Media ja yhteiskunnallinen keskustelu Euroopan integraatiosta**
- 3. Pankkikriisi**
- 4. Suomalaisen talouspolitiikan malli**
- 5. Talous nousuun ja kohti EU:n ydintä**
- 6. Talouden rakennemuutos**
- 7. Hyvinvointivaltio kriisiytyy**
- 8. Alueellinen eriarvoisuus kasvuun**

Lähteet

- 1. Kasinotalouden euforiasta syvään kuiluun**

Pitkän nousukauden jälkeen Suomen talous ajautui 1990-luvun alussa historiansa pahimpaan rauhanaikaiseen kriisiin sitten 1860-luvun nälkävuosien. Tuotannon menetyksillä ja työttömyydellä mitattuna talouskriisi oli jopa pahempi kuin 1930-luvun pula Suomessa. Niin ikään se oli pahin teollisuusmaissa koettu talouskriisi toisen maailmansodan jälkeen. (Kiander 2001, 69.) Suomen kokonaistuotanto aleni vuosina 1991-1993 toistakymmentä prosenttia, pörssikurssit romahtivat, markan arvo putosi enemmillään lähes 40 prosenttia vuosikymmenen alun tasosta, Suomen ulkoinen velka ja budjettivaje kasvoivat nopeasti, työttömyys nousi enimmillään yli 20 prosenttiin, ja maan pankkijärjestelmä joutui vakavaan kriisiin. Muutamassa vuodessa Suomi putosi maailman rikkaimpien maiden joukosta teollisuusmaiden keskitason alapuolelle. (Väyrynen 2000, 14-5.) Samankaltaisuuksia Suomen kriisin kanssa voidaan löytää

lähinnä vuoden 1994 Meksikon kriisistä sekä erityisesti vuosien 1997-1998 Aasian maiden talouskriisistä. (Kiander 2001, 69.) Yhteiskunnallisessa keskustelussa on esitetty monia arvioita siitä, mitkä syyt ajoivat Suomen poikkeukselliseen syvään lamaan. Syntipukkeina on pidetty rahoitusmarkkinoiden taitamatonta vapauttamista, pankkien holtitonta luotonantoa ja niiden puutteellista valvontaa, kansalaisten lyhytnäköistä kulutusvimmaa, vakaan markan politiikkaa ja Neuvostoliiton romahtamista.¹ Raimo Väyrysen termein laman synnytti näistä tekijöistä koostunut globalisaation kaksoisvaikutus. Yhtäältä globalisaatio vaikutti neuvostotalouden pohjan murentumiseen, koska se ei kyennyt uudistumaan kansainvälisen kilpailun edellyttämällä tavalla. Toisaalta kansainvälisten pääomamarkkinoiden vapauttaminen toi Suomeen ennen pahinta lamaa suoranaisen rahatulvan, jonka hallitsemiseen ja ohjaamiseen vanhakantainen pankkijärjestelmä ja talouspolitiikka eivät kyenneet. Globalisaation aiheuttamat ongelmat realisoituivat siten varsinaisesti väärin tai riittämättömien kotimaisten ratkaisujen vuoksi. (Väyrynen 2000, 17.)

Myös kriisin hoitoa eli 1990-luvulla harjoitettua politiikkaa on arvosteltu ankarasti. Ylikireällä rahapolitiikalla ja budjettileikkauksilla lamaa syvennettiin eikä pankkituesta ollut suurta hyötyä velkaongelmien helpottamisessa. (Kiander 2001, 5.) Julkusen (2001, 65) termein viimeksi mainitussa oli

¹ Pääministeri Lipposen talouspoliittisen neuvonantajana 1998-2001 toimineen Pentti Puoskarin (2002, 21) mukaan rahamarkkinoiden vapauttamisesta päätöksiä tehneet ovat yrittäneet kiertää vastuunsa sanomalla, että "kaikkihan me olimme syyllisiä. Kiistämättä tavallisten ihmisten osuutta 1980-luvun vilkkaassa luotonotossa väitän, että selitys on vastuun välttelyä□kadunmiesten käytösvirheissä oli pitkälle kysymys siitä, että rahamarkkinoiden moraalia sormeiltiin ja toiminnan pelisääntöjä muutettiin äkinäisesti opastamatta kansalaisia uuteen rahamarkkinakulttuuriin. Rahajärjestelmän päätöksentekijöiden vastuu on sen sijaan jakamaton, sillä heidän pätehtävänä on korkeaa palkkaa vastaan muotoilla rahoitusmarkkinoiden toimivuutta ylläpitäviä sääntöjä."

kysymys uusliberalistisesta konstitutionalismista eli globalisaation kolmannesta vaikutusmuodosta.

Usein kriisin syinä on pidetty huonoa onnea, heikkoa pankkitoimintaa ja väärää politiikkaa. On kuitenkin ilmeistä, että huonon onnen ja ulkoisten tekijöiden merkitystä on liioiteltu ja epäonnistuneen talouspolitiikan merkitystä vähätelty. Suomen talouden kokemat ulkoiset häiriöt - Neuvostoliittoon suuntautuneen viennin jyrkkä supistuminen 1990-1991 ja kansainvälisten korkojen nousu 1980-1992 - olivat laman syvyyteen nähden suhteellisen vähäisiä ja ohimeneviä ongelmia. Ne eivät riitä selittämään sitä, miksi 1990-luvun alun taantumasta tuli vuosisadan pahin rauhanaikainen talouskriisi. Jos ulkoiset syyt eivät ole riittävät selittäjiä, keskeinen rooli kriisin taustatekijänä on ollut kotimaisella talouspolitiikalla. (Kiander 2001, 8.)

Rahamarkkinoiden liberalisointi eli vapauttaminen säätelystä 1980-luvun aikana oli se ratkaiseva tekijä, joka loi edellytykset talouden ylikuumenemiselle, pankkien välisen kilpailutilanteen muuttumiselle, velkakuplan synnylle ja niitä seuranneelle romahdukselle. Deregulaatio toteutettiin pienin askelin, teknisinä ratkaisuin. Purkuprosessi kesti peräti yksitoista vuotta, jos ensimmäisenä liberalisointitoimena pidetään ns. harmaan rahat markkinat synnyttänyttä terminoinnin purkua vuonna 1980. Ratkaiseva askel otettiin vuonna 1986, kun yrityksille sallittiin pitkät ulkomaiset luotot ja pankkien lainanannon keskikorkosäätely lopetettiin. Suorat sijoitukset ulkomaille tulivat mahdollisiksi vuonna 1988, samoin valuuttaluotot kunnille ja kuntien yhtiöille. Kotitaloudet saattoivat nostaa valuuttaluottoja vuodesta 1991 lähtien. (Kulha 2000, 22.)

Näistä pienistä puroista kuitenkin muodostui iso virta, toimenpidekokonaisuus, joka syvällisellä ja peruuttamattomalla tavalla mullisti rahoitusmarkkinoiden toiminnan. Merkittävimmät uudistuksista olivat vapaiden

pääomaliikkeiden toteuttaminen ja kotimaisen pankkilainauksen vapauttaminen säätelystä. Kehitys johti siihen, että rahaa saatiin viedä, tuoda ja lainata vapaasti. (Kiander 2001, 11-12.) Järjestelmä muuttui dramaattisesti, mutta missään vaiheessa avointa poliittista keskustelua muutoksesta ei käyty eikä rahamarkkinoiden vapauttamisesta tehty periaatteellista päätöstä. Liberalisointi valmisteltiin lähinnä "keskuspankin hiljaisuudessa" eikä sielläkään tajuttu tapahtuneen merkittävyyttä. (Kulha 2000, 19; Kiander & Vartia 1998, 56-57.) Edes hallituksen piirissä asiaa ei muodollisesti käsitelty, vaikka sitä oli selvitelty. Suomen poliittinen eliitti ei sisäistänyt missään vaiheessa kunnolla sitä, kuinka valtavaa mullistusta rahamarkkinoiden avautuminen käytännössä tarkoitti. Poliitikot suhtautuivat liberalisointiin kuin johonkin pankkitekniseen uudistukseen. (Uimonen 1998, 30.) Poliitikkojen puolustukseksi voidaan kuitenkin todeta, että tapahtuneen merkittävyyttä eivät tajunneet edes rahapolitiikan ammattilaiset Suomen Pankissa (Ranki 2000, 146). Kantolan (2002a, 115-116) tulkinnan mukaan finanssipolitiikan päättäjät eivät nähneet rahamarkkinoiden vapauttamista talouspoliittisen järjestelmän muutoksena vaan osana väistämätöntä Suomen länsimaistumista ja kansainvälistymistä, josta ei ollut tarvetta enemmälti keskustella.

Eivät pankkivaltuutetut tehneet tietoisia päätöksiä pääomamarkkinoiden vapauttamisesta päätellen siitä, että ne samat ihmiset, jotka olivat silloin pankkivaltuustossa olivat ensimmäisinä kritisoimassa pääomamarkkinoiden liberalisointia, mikä oli tapahtunut heidän toimiessaan pankkivaltuustossa.

Kansainvälisistä kokemuksista on kuitenkin pääteltävissä, että talouskriisi ei ollut rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen väistämätön seuraus. Tämän vuoksi suuren laman varsinaisia syitä on etsittävä muualta kuin rahamarkkinoiden vapauttamisesta tai luotonannon kasvusta. Rahamarkkinoiden liberalisoinnin ohella toinen avaintekijä Suomen 1990-luvun talouskriisin taustalla oli vahvan tai vakaan markan politiikka.

Kysymys oli politiikasta, jossa valuuttakurssien vakaus oli keskeisenä tavoitteena, vaikka kurssit olivatkin muutettavissa. Vakaan markan politiikka ei ollut suinkaan mikään suomalainen innovaatio, vaan kysymyksessä oli eurooppalainen muoti-ilmiö. Mutta meillä siitä kehittyi "elämää suurempi asia", eräänlainen virallinen oppi, kun pääministeri Kalevi Sorsa julisti vuonna 1986 vakaan markan politiikkaan etukäteissitoutumisen seuraavaan hallituksen pääsyt ehdoksi. Vuonna 1987 uuden hallituksen muodostivatkin vakaan kurssin politiikkaan sitoutuneet kokoomus ja sosiaalidemokraatit devalvaatiopuolueeksi leimautuneen Keskustapuolueen jäädessä oppositioon. (Kiander 2001, 9, 14.)

Laman keskeinen syy oli yleisen käsityksen mukaan Suomen talouden ylikuumeneminen 1980-luvun lopulla. Kysymys oli siitä, että Suomen talouden kasvu oli nopeaa, mihin liittyi samanaikainen velkaantumisen nopea kasvu ja hintojen nousu. Keskeinen osa ylikuumenemistä oli myös niin sanottu kasinotalous, so. rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn purku johti pörssin elpymiseen ja kiivaaseen sijoitustoimintaan. Erityisesti pankit toimivat innokkaasti sijoitusmarkkinoilla välittämällä rahoitusta, markkinoimalla sijoituspalveluja ja toimimalla myös itse sijoittajina. Kasinotalouden sankareita olivat sijoittajat ja nopealiikkeiset pankkiirit. Joitakin kriittisiäkin puheenvuoroja käytettiin, mutta ne jäivät vaille kaikupohjaa. (mt, 16.)

Vuosina 1980-1991 Suomen taloutta kohtaisi joukko häiriöitä. Talouden suhdannenousu ja varallisuushintojen taso olivat saavuttaneet huippunsa vuoden 1989 alkupuolella, jonka jälkeen epävarmuus ja korkojen nousu alkoivat nopeasti heikentää odotuksia ja alentaa varallisuushintoja. Pörssikurssit kääntyivät laskuun ja asuntojen myyntiajat pitenivät. Osakkaiden ja asuntojen kysyntä alkoi vähetä, ja asuntojen hinnat kääntyivät laskuun vuonna 1989. (mt, 23.)

Omaisuusarvojen lasku ja yleisen epävarmuuden lisääntyminen alkoivat heikentää yritysten ja kotitalouksien varallisuusasemaa, mihin reagoitiin lisäämällä säästämistä. Säästämisen kasvu supisti puolestaan kulutusta ja investointeja, jotka vuorostaan johtivat tuotannon ja työllisyyden heikkenemiseen. Talous kääntyi alenevaan kierteeseen vuoden 1990 loppupuolella, ja talouskasvu painui nolnaan. (mts.) Holkerin hallituksen kaudella tapahtunutta käännettä huonompaan suuntaan ei kuitenkaan haluttu nostaa julkisuteen juuri vaalien alla, koska sen pelättiin vaikuttavan vaalitulokseen. Valtiontalouden huonontunut tilanne nousikin poliittiselle agendalle vasta kevään 1991 eduskuntavaalien jälkeen, ja silloinkin se tapahtui valtionvarainministeriön virkamiesten tekemien valtiontaloudessa tarvittavia säästöjä koskevien laskelmien vaikutuksesta. (Kantola 2002a, 95.)

Kansainvälisen talouden taantuessa myös Suomen vientihinnat alenivat tuntuvasti. Yhdessä kotimaisen kustannustason nousun kanssa tämä johti viennin vakavaan kannattavuus- ja kilpailukykykriisiin. Neuvostoliiton romahdus 1990-1991 johti aiemmin merkittävän idänkaupan lähes täydelliseen pysähtymiseen. Idänkaupan päättyminen, jota on pidetty jopa merkittävimpänä yksittäisenä tekijänä Suomen laman taustalla, ei kuitenkaan tapahtunut kertarysäyksenä, vaan Neuvostoliiton loppua valtiona edeltäneen viiden vuoden aikana. (Kiander 2001, 23.) Idänkaupan romahdus kuitenkin vei useita prosentteja Suomen bruttokansantuotteesta, koska idänviennin tuotteille ei juurikaan löytynyt vaihtoehtoisia markkinoita lännessä (Väyrynen 2000, 17). Kokonaisuudessaan idänkaupan päättyminen rooli laman selittäjänä jää kuitenkin vähäiseksi, sillä mitään pysyvää ja rakenteellista heikkenemistä Suomen kyvyssä tuottaa tavaroita maailmanmarkkinoille ei tapahtunut. Päinvastoin vuodesta 1992 lähtien Suomen viennin kasvu oli teollisuusmaiden kärkeä (v. 1992 10,3 %, v. 1993 16,7 %). (Kiander 2001, 36-37.)

Neuvostoliiton hajoaminen ja idänkaupan loppuminen oli joka tapauksessa enemmän tai vähemmän yllätys suomalaisille, mitä on selitetty toisen maailmansodan jälkeiselle ajalle tyypillisellä vaikeudella käydä keskustelua Neuvostoliiton oloista. Eräät SITRA:n toimeksiannosta haastatellut lamavuosien päättäjät ovat antaneet ymmärtää, että Neuvostoliiton taloudelliset ongelmat olivat jo suhteellisen pitkään nähtävissä ja myös kauppaa käyvien yritysten tiedossa, mutta julkista keskustelua niistä vältettiin mm. siitä syystä, ettei haluttu vaarantaa suomalaisille varsin edullista kauppaa. (Kantola 2002b, 296.)

Se (idänkaupan romahdus -IR) oli semmoinen loppusysäys, joka sitten tämän laman semmoiseksi teki, mikä se alkuvaiheessa oli, mutta ilman sitäkin me oltaisiin kyllä ajauduttu kyllä suuriin vaikeuksiin. Ei se tavallaan ollut ainoa tekijä suinkaan tässä. Neuvostokaupan ja pankkikriisin välisen yhteyden pohtiminen on kuitenkin jättänyt varjoonsa valtatutkimuksen perspektiivistä tätä kiintoisamman kysymyksen. Vaikka Neuvostoliitolla oli ollut enemmän tai vähemmän vaikutusta suomalaiseen yhteiskuntaan ja politiikkaan, joko suoraan suurvallan ominaisuudessa, kansallisten "ennakointireaktioiden" kautta tai jopa ilman sen tietoista vaikuttamispyrkimystä "Moskovan kortin" muodossa, Neuvostoliiton romahdus joulukuussa 1991 jätti suomalaisten toimijoiden väliset suhteet koskemattomiksi, vaikka vaikuttikin yhteiskunnalliseen ilmapiiriin.

Mutta ei se (uusliberalismi -IR) siis Suomessa oikeastaan aiheuttanut yhtään mitään ennen Neuvostoliiton hajoamista. Eihän meillä ollut 80-luvulla ollut sellaista keskustelua ollenkaan. Se tuli vasta NL:n hajoamisen jälkeen. Epäilemättä samaan aikaan oli lama, että on mahdotonta tehdä sellaista tutkimusta, joka voisi eristää tämän laman vaikutuksen tästä hajoamisesta. Mutta kyllä pidän kiistattomana sitä, että Neuvostoliiton hajoaminen rohkaisi oikeistolaisempaa ajattelua.

Joka tapauksessa neuvostokaupan supistuminen heikensi asteittain kauppatasetta, mikä osoittautui lopulta kohtalokkaaksi siinä vaiheessa, kun markkaa kohtaan alettiin muutenkin tuntea epäluottamusta. Kansainvälinen korkotaso nousi jyrkästi, kun Saksan keskuspankki alkoi kiristää rahapolitiikkaa torjuakseen

inflaatiota Saksassa, mikä lisäsi ulkomaisen velan kustannuksia. (Kiander 2001, 23.)

Nämä negatiiviset trendit murensivat nopeasti vahvan markan politiikan uskottavuutta. Rahamarkkinat alkoivat varautua valuuttakurssimuutokseen. Tämä pakotti Suomen Pankin nostamaan kotimaista korkotasoa kiinteän kurssin puolustamiseksi. Korkojen pitäminen korkealla johti omalta osaltaan varallisuusarvojen romahdukseen katastrofaalisiin seurauksiin. Pankkikriisillä oli siten suora yhteys Holkerin hallituksen luomukseen, vahvan markan politiikkaan (Uimonen 1995, 134).

Vahvasta markasta muovautui ideologia, joka ei kaivannut poikkipuolisia vastaväitteitä. Vahvan markan politiikka ei asettunut selkeästi oikeisto-vasemmisto -akselille, vaan rikkoi puoluepoliittisia rajoja, jotka olivat vakiintuneet sääteleyregioimissa punamullan ympärille. Uuden opin voima oli siinä, että se perustui yhtäältä oikeistolaisille ajatuksille markkinoiden voiman lisäämisestä ja toisaalta vasemmistolaisesti ajattelevia ekonomisteja kiinnostavaan kansallisten pääomien tehokkaaseen kilpailuun. Näitä piirejä yhdisti se, että ne saattoivat nähdä itsensä valkokauluskeskiluokan ja kansainvälisille markkinoille pyrkivän yritystoiminnan edunvalvojina kansallisesti suojeltuja pääomia ja maa- ja metsätaloutta vastaan. (Kantola 2002a, 256.)

Itse asiassa tässä vakaan markan politiikan konsensushenkisyydessä saattaa olla selitys uusliberalismin menestykselliselle leviämislle suomalaisen yhteiskuntaan. Kantolan mukaan talouskriisissä eliitti ei pitänyt toimiaan poliittisina ratkaisuina, vaan mielsi ne käytännön sanelemina vastauksina käytännön ongelmiin. Juuri tämän vuoksi siitä tuli poliittisesti hyvin tehokas keino muuttaa yhteiskuntaa. Kun uusliberalismi ei Suomessa puoluepolitisoitunut, sitä ei kenenkään tarvinnut aktiivisesti vastustaa. (Kantola 2002a, 283.)

Vuoden 1991 huhtikuussa virkaan astui Esko Ahon porvarihallitus. Hallituksen sisäpiirin muodosti talouspoliittinen ministerivaliokunta, joka teki maan tärkeimmät poliittiset päätökset. Tosiasiallinen talouspoliittinen sisärengas oli tätäkin suppeampi, ja siihen kuuluivat vain pääministeri Aho, valtiovarainministeri Viinanen, tasavallan presidentti Koivisto ja Suomen Pankin pääjohtaja Kullberg. (Kulha 2000, 101). Hallituksen oikeusministeri Hannele Pokan (1995, 43) mukaan □ulkopiiriläisille, ministereille, jotka emme olleet valiokunnan jäseniä, tuorein tietolähde oli usein aamuinen Helsingin Sanomat□.¹ Talouspolitiikan päätöksentekijäjoukon suppeus ei näytä olevan Suomessa pelkästään lama-ajalle, vaan myös nousukauteen liittynyt ilmiö. Vuonna 1989 tehtyä revalvaatiota ja siihen liittyntä kiristyspakettia ei käsitelty edes hallituksen talouspoliittisessa ministerivaliokunnassa, vaan tämä varsin keskeinen linjantarkistus tehtiin pääministerin ja valtiovarainministerin välisellä sopimuksella hallitusryhmienkin puheenjohtajat sivuuttaen (Ranki 2000, 196). Virkamieskunnan kontrolloivan ja rajoittavan vaikutuksen valtion budjetin laadintaan onkin havaittu 1990-luvulla tavattomasti tiivistyneen liittyen osittain taloudellisten seikkojen yleisempään korostumiseen yhteiskuntapolitiikassa (Pekkarinen & Heinonen 1998, 97-8). Suomalaista budjettipoliittista päätöksentekoa onkin pidetty EU-maiden toiseksi keskittyneimpänä Iso-Britannian jälkeen (Hetemäki 1998, 16).

Kyllähän valtiovarainministeriön rooli on, se on muuttunut ja se on pääosin vahvistunut. Ensinnäkin tämän talouskriisin takia ja sitten toisekseen EMU-kriteerien noudattamisen takia ja sitten EMUn ja euron tulon takia. □Sitten kun EMU syntyi ja

² Tätä päätöksentekijöiden piirin pienuutta on pidetty jopa yhtenä laman syynä. Sitran haastatteluaineistossaeräs päättäjä katsoo, että □Suomi on semmoinen johtavien piirien salaseura. Kyllä se tietysti tähän lamaan ajautumisessa on myöskin yksi syy. Sitten kun tämä koneisto tekee, se on niin monoliittinen, että kun se tekee virhearvion, niin se tekee sen sitten totaalisesti. □(Kantola 2002a, 218.)

keskuspankki syntyi, niin taas täällä tapahtui vallansiirtoa keskuspankin suuntaan.

Ahon hallituksen ensimmäinen merkittävä talouspoliittinen päätös oli Suomen markan kytkeminen Euroopan unionin laskennalliseen rahayksikköön, ecuun. Ecu-kytkennällä oli talouspoliittisen merkityksen ohella myös suuri symbolinen merkitys. "Se ikään kuin julisti maailmalle Suomen entistä suurempaa päättäväisyyttä pitäytyä kiinteissä valuuttakursseissa. Samalla päätös korosti Suomen läntisiä integraatiopyrkimyksiä, halua 'mennä pää pystyssä Eurooppaan', kuten pääjohtaja Kullberg asian ilmaisi." (Kiander 2001, 25.)

Vaikka Ecu-kytkentää kannatettiin laajalti, monet tahot - vientiteollisuuden ohella osa hallituksesta - toivoivat, että ratkaisun yhteydessä olisi suoritettu pieni devalvaatio. Hallituksen enemmistö kuitenkin taipui Suomen Pankin johtokunnan kantaan¹ ja päätti kytkeä Suomen markan Ecuun ilman devalvaatiota. Vielä omituisempaan valoon päätöksentekoprosessin saattaa tieto, jonka Suomen Pankin pääjohtaja Rolf Kullberg paljastaa muistelmissaan. Hän kertoo päätöksen syntyneen vähemmistön tahdon mukaan keskuspankin johtokunnassakin. Kullbergin mukaan johtokunnan enemmistö yhtyi hallituksen kantaan, mutta sisäisen sovun nimissä viralliseksi linjaksi valittiin vähemmistön kanta (Puoskari 2002, 41-42).

Valtiovallan, Suomen pankin taholta oli kovakorvaisuutta vientiteollisuutta kohtaan silloin -89, -90, -91. Se oli ihan selvä ja se oli poikkeuksellista. Aikaisemminhan näin ei ollut asianlaita, vaan kun vientiteollisuus joutui vaikeuksiin, niin aika nopeasti devalvaatiolla pelastettiin □ Sitten sen jälkeen niin tavallaan lusikka otettiin kauniisti käteen ja nyt on taas

³Suomen Pankissa oli sisäistetty yleiseurooppalainen vakaan valuutan arvomaailma, jossa inflaationvastaisella taistelulla oli keskeinen sija. Keskuspankissa vallitsi eräiden arvioiden mukaan yksituumainen ekonomistinen, suorastaan dogmaattinen henki, jota ohjasi bundesbankilainen autonomiaa ja vakautta korostava ajattelu. (Väyrynen 2000, 19.)

vientiteollisuus koitettu saada jaloilleen koko kansantalouden nimissä.

Ecu-kytkentää voidaan pitää 1990-luvun alkupuolen merkittävimpänä talouspoliittisena ratkaisuna. Sitä voidaan kuitenkin pitää virhearviona sillä perusteella, että se ei yksinkertaisesti kestänyt kansainvälistyneiden raha- ja valuuttamarkkinoiden paineessa, vaan johti hallitsemattomaan markan devalvoitumiseen ja heikompaan tuotannon ja työllisyyden kehitykseen kuin mihin hallitummalla politiikalla olisi päästy. Päätös oli hallituksen ensimmäinen päätöksentekokyvyn testi, ja siinä seuloutuivat esille myös hallituksen talouspolitiikan todelliset tekijät. (Puoskari 2002, 43.)

Ecu-kytkennän myötä hallitus valitsi samalla linjaiseen talouskriisin ratkaisemisen kotimaisen kustannussopeutuksen eli deflaation avulla. Päätös sai aikaan poikkeuksellisen ja voimakkaan reaktion. Teollisuuden Keskusliiton puheenjohtaja vuorineuvos Casimir Ehrnrooth erosi luottamustehtävästään ja tuomitsi päätöksen ennakoiden sen muuttamisen väistämättömyyttä. Hän toivoi keskuspankin johtokunnalta moraalista rohkeutta kantaa vastuu päätöksen seurauksista. (Kiander 2001, 26.)

Devalvaatiosta käydyille kamppailuille oli tyypillistä se, että ne halkoivat puolueita keskeltä kahtia ja synnyttivät "epäpyhiä alliansseja", joissa toisensa löysivät jopa puoluepolitiikanäärilaitojen edustajat (Kantola 2002a, 100). Kriisin hoitoa vaikeuttikin keskeisten toimijoiden sisäinen hajanaisuus ja niiden välisten suhteiden tulehtuneisuus. Kärjistäen onkin sanottu, että vienti-intressin ajaessa devalvaatiota ja hallitusintressien vakaata markkaa Suomi jakautui kaksipuoluejärjestelmään, joka ei pystynyt tehokkaaseen ongelmien analysointiin ja päätöksentekoon. Tämä näkyi erityisesti Suomen Pankin ja vientiteollisuuden välisissä suhteissa, joita on luonnehdittu jopa talouspoliittiseksi

sisällissodaksi. (Väyrynen 2000, 18.) Suomen Pankki sivuutti teollisuuden esittämät näkökohdat "kevyellä yleisletkautuksella, että vuorineuvokset ovat aina ennenkin marisseet." Pankin tavoitteena oli niitata devalvaatiokeskustelu päättyneeksi. (Tarkka 2002, 356.) Joka tapauksessa julkisen vallan ja suuryrityspohjaisen vientiteollisuuden ajautuminen eri leireihin oli poikkeuksellista, sillä perinteisesti näiden osapuolten välillä oli vallinnut konsensus devalvaatiokysymyksessä.

Myös elinkeinoelämä jakautui kahtia yhtäältä vanhaan "sinivalkoiseen" kansalliseen metsäteollisuuteen, joka kannatti devalvaatiota ja siten teollisuuden kansallista tukemista ja toisaalta sisämarkkinoiden palvelusektoriin, joka ei tarvinnut kansallista tukea devalvaation muodossa. Kriisissä muotoutuikin poliittisesta oikeisto-vasemmisto -jaosta poikkeava rintamalinja, jossa toisella puolella olivat uutta kansainvälisten markkinoiden kuriin alistettua rahapolitiikkaa kannattavat ja toisella lähinnä kotimaisen vientiteollisuuden tukemista kannattavat teollisuuden työnantajat ja työntekijät. Puolueet oikealla ja vasemmalla jakautuivat tämän kysymyksen suhteen, mikä hämärsi entisestäänkin oikeisto-vasemmisto □jako. (Kantola 2002a, 100-101.)

Näiden poliittisten kamppailujen valossa Suomen talouskriisi voidaankin Kantolan mielestä nähdä myös poliittisena kriisinä, jossa talouspoliittisesti siirrytään pääomien sääntelylle perustuneesta mallista vapaiden pääomaliikkeiden hallitsemaan järjestelmään. Tämä rahapolitiikan alueelta liikkeelle lähtenyt poliittinen muutos heijastui sittemmin laajalle yhteiskunnan muihin politiikan lohkoihin ja poliittiseen keskusteluun. Suomi siirtyi agrariteollisesta yhteiskunnasta kohti kansainväliseen talouteen nojaavaa toimihenkilöyhteiskuntaa, jossa hallitsevassa asemassa ovat kansallisista luonnonvaroista riippumattomat teollisuudenalat. Lipposen hallituksista pudotettiin agraarista perintöä edusta keskusta, ja keskeisiksi hallituspuolueiksi

nousivat □toimihenkilöpuolueet□ SDP ja kokoomus. (Kantola 2002a., 104-105.)

Lehdistö kuitenkin tuki hallitusta peläten valuuttakurssipolitiikan olevan epäisänmaallista tai epäeurooppalaista toimintaa (Kiander 2001, 26).

Meillä on ollut virallinen totuus ja sitten monta tulkitsijaa ja puolesta puhujaa. Sitten on epäileviä tuomaita ja jos nyt on ollenkaan kriitikoita. Silloin kun liitettiin tähän valuuttakurssikysymykseen (EMU -IR) niin heidät leimattiin epäisänmaallisiksi... Tilanne on erilainen nyt, mutta siitä huolimatta niin kyllä meillä on yksi totuus tietyllä tavalla, että nykyään se virallinen totuus on, että veroja pitää keventää, alentaa. ..Se on askel oikeaan suuntaan, mutta hyvin paljon enemmän voitaisiin debatoida siitä, että kuinka paljon veroja kannattaa alentaa, kuinka nopeasti valtion velkaa kannattaa lyhentää, mitä tehdään julkisille menoille. Näissä on tämä virallinen hallituksen totuus, jonka niin kuin kertoo Niinistö ja sitten Sailas ja heitä joskus vähän säestää Matti Vanhanen Suomen Pankista.

Julkinen keskustelu noudatti siten jo 1930-luvulle ulottuvaa suomalaisen talouspoliittisen keskustelun perinnettä: viranomaiset ja virallisen linjan tukijat ovat hallinneet keskustelua, muut ovat varoneet "veneeseen kiikuttamista". Talouspoliittinen keskustelu kuitenkin vilkastui 1970-luvulla, kun viralliset ekonomistilaitokset, lähinnä valtiovarainministeriö ja Suomen Pankki saivat kilpailijoita. Myös uudet taloudelliset tutkimuslaitokset ryhtyivät julkaisemaan ennusteitaan ja esittämään talouspoliittisia kannanottojaan. Näitä puheenvuoroja on joskus vähätelty hakemalla niiden taustalta "isännän ääntä". Kianderin ja Vartian mukaan laitosten kirjoittelussa ja tutkimusaiheiden valinnassa onkin heijastunut se, että Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen ETLAn taustalta löytyy elinkeinoelämää, Palkansaaajien tutkimuslaitoksen (PT) taustalta ammattiyhdistysliikettä ja Pellervon Taloudellisen Tutkimuslaitoksen (PTT) taustalta maa- ja metsätaloutta. PT:llä on ollut enemmän tai vähemmän kiinteät suhteet sosiaalidemokraatteihin ja PTT:llä keskustaan. (Kiander & Vartia 1998, 163-167.)

Taloudellisten tutkimuslaitosten verraten suuresta lukumäärästä huolimatta nekin □ovat tavallaan osa 'establishmenttia□, mikä on tuottanut ongelmia julkisen keskustelun avoimuudelle. Tutkimuslaitokset ovat joskus esimerkiksi kantaneet liikaakin huolta virallisen talouspoliittisen linjan onnistumisesta. Koska inflaatioennusteet ovat helposti itseään toteuttavia, laitokset eivät ole halunneet lietsoa inflaatiohysteriaa. Samalla on kuitenkin tehty huonoja ennusteita." (Kiander & Vartia 1998, 169.)

Julkisen talouspoliittisen keskustelun vähäisyys ei kuitenkaan ole merkinnyt keskustelun puuttumista. Päinvastoin suomalaisen asioiden valmisteluun ovat liittyneet enemmän tai vähemmän pysyvät keskusteluryhmät organisaatioiden sisällä ja niiden välillä. Tämä epävirallisiin ryhmiin perustuva yhteiskunnallisen keskustelun perinne on ollut jopa julkista vaikenemista tuleva instituutio. □Se on jopa mahdollistanut tärkeiden yhteiskunnallisten asioiden pohdiskelun, mutta julkisuuden mukanaan tuomat riskit ja ulkoisvaikutukset on näin vältetty□. Ministereillä ja keskeisillä virkamiehillä oli myös laman aikana enemmän tai vähemmän säännöllisiä kontakteja elinkeinoelämän etujärjestöjen ja ekonomistien kanssa. Ekonomistikunnan sisällä oli lisäksi ryhmiä, joissa käsiteltiin ajankohtaisia teemoja. Esimerkiksi rahamarkkinoiden vapauttamisesta ja valuuttakurssipolitiikasta, myös vakaan markan politiikasta käytiin paljon keskustelua, joka ei tullut julkisuuteen. (Kiander & Vartia 1998, 171.) Talouspolitiikan valmistelusta vastaavalle virkamieskunnalle onkin Pekkarisen ja Heinosen (1998, 97) mukaan ollut ominaista juuri "sisäänpäinkääntyneisyys, piittaamattomuus omien kannanottojen systemaattisesta kansantaloustieteellisestä perustelusta ja liki ohjelmallinen eristäytyminen talouspoliittisesta keskustelusta (ellei tällaiseksi lueta omien kantojen teesinomaista tuomista julkisuuteen)".

Median tuottama lamapuhe osallistui osaltaan taloudelliseen vaihtoehdottomuusdiskurssiin tulkitsemalla valtiovallan ratkaisut ainoina oikeina. Lamapuhe lietsoi sellaista kriisipsykologiaa, joka korosti kansalaisten alamaisuutta oikean ja vääjäämättömän politiikan edessä, alistumista tehtyihin päätöksiin. Ainoan vaihtoehdon talouspolitiikan kriitikot eivät saaneet ymmärtämystä osakseen.¹ (Kiander 2001.) Toimiessaan Vasemmistoliiton puoluesihteerinä vuosina 1995-2001 Ralf Sund (2002, 172) kertoo törmänneensä monta kertaa ratkaisemattomana pitämäänsä kriittisen konsensuksen luomista koskevaan yhtälöön: □Miten turvaututaan yhteistuumaisuuden voimaan, mutta etsitään samalla vaihtoehtoja ja annetaan tilaa aidolle kritiikille?□ Sund pitää konsensusta laman syntyyn vaikuttaneena tekijänä.⁴

Taluskriisin läpikäyneiden naapurimaiden valitsemat Suomesta poikkeavat keinot julkisen talouden tasapainottamiseksi kuitenkin osoittavat, että vaihtoehtoisia lamalääkkeitä oli olemassa. Esimerkiksi Suomessa valittiin Norjasta ja Ruotsista poiketen pankkitalletusten ja □osakkeiden täyden turvan periaate eikä pankkituen vastineeksi myöskään

⁴ Vahvan markan kritikoihin kuului mm. ulkoministeri Paavo Väyrynen, jonka mukaan Suomen ulkopoliitikassa oli ollut aikoinaan vain yksi oikea oppi ja nyt talouspolitiikkaan oli syntynyt samanlainen tilanne. "Jos toisin ajattelee on heti väärässä". (Uimonen 1995, 95.) Samaan ilmiöön on viitannut myös Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen tutkimusjohtaja Mikael Ingberg: □Keskustelun esteenä on yhden totuuden ilmiö. Se on aika luonnollista siksi, että Suomi on pieni maa. Henkilötasolla on vaikea olla eri mieltä. Jos esittää □väärä mielipiteitä□, urakehitys saattaa jossakin vaiheessa kärsiä.□ (Uimonen 1998, 181.)

⁵ □Konsensus johtaa joskus voimakkaaseen vaihtoehdottomuuteen. Jos valittu vaihtoehto, jota suurin piirtein kaikki kannattavat, on virheellinen, mennään syvälle ja lujaa□Yksimielisyyden ilmapiirissä ei osattu nähdä selviä tuhon enteitä□Huomio rahamarkkinoiden vapauttamisesta oli silti niin yleinen ja yhteinen, ettei vaaraa haistettu. Lama olisi tullut jo ulkoisten tekijöiden aiheuttamana, mutta omin kansallisin toimin alamäelle annettiin hurjasti lisää vauhtia. Kollektiivisessa itsepetoksessa tuijotettiin keisaria ja luultiin, että hänellä on hienot hepeneet.□ Sama linja jatkui laman jälkihoidossa: □Suomenvelanmaksupolitiikka oli tyyppillinen sopuratkaisu. Melko nopeasti, lähes yksimielisesti ja melkein ilman keskustelua, meillä hyväksyttiin valtionvelan nopea takaisinmaksu, jonka järkevyyttä olisi pitänyt pohtia jatkuvasti eri näkökulmista.□(Sund 2002, 171-172.)

pankkien omistusta otettu valtion haltuun kuten naapurimaissa (Puoskari 2002, 63).

Jo laman aikana journalismin uhkana pidettiin eräänlaista "negatiivista spiraali": julkisen sektorin supistukset koskevat erityisesti vähävaltaisimpia ihmisiä heikentäen heidän kansalaisuutensa edellytyksiä, mikä puolestaan vähentää heidän mahdollisuuksiaan esittää omia intressejään julkisuudessa. Tämä puolestaan tekee supistukset poliittisesti helpommiksi. (Luostarinen 1993, 256.)

Mentaliteettihistoria on löytänyt talouspolitiikan virallisen linjan myötäilemiseen monia syitä kuten hiljaisen kansanluonteen, yleisen auktoriteettiuskon, presidentin suuren vallan ja nimitysoikeuden sekä poliittisen, taloudellisen ja tiedotuksellisen vallan keskittyneisyyden (Kiander & Vartia 1998, 163). Edelleen talouspoliittisen keskustelun yhdenmukaisuutta on voinut ylläpitää 1960-luvun lopulta lähtien talouspolitiikan suunnittelusta vastaavien teknokraattisten mandariinien, ts. virkamieskunnan homogenisuus. Lähes poikkeuksetta heillä on ollut taustanaan kansantaloustieteellinen koulutus, ja heidän uransa on rakentunut akselilla yliopisto, Tilastokeskus, Suomen Pankki, valtiovarainministeriö ja Taloudellinen suunnittelukeskus (nykyinen ETLA). (Tiihonen 1990, 58-59.) Tosin talouden liberalisoinnin myötä talouspoliittisen virkamiehistön on katsottu etääntyneen akateemisista ekonomisteista, ja urakiertokin laitosten välillä on ilmeisesti vähentynyt (Pekkarinen & Heinonen 1998, 97-8).

Kantolan mukaan kriisissä nousi tärkeään rooliin juuri asiantuntijuuteen nojaava managerivalta, joka pyrkii määrätietoisesti muuttamaan yhteiskunnan hallinnan tapaa ja rakenteita. Managerivalta ei kuitenkaan merkinnyt pelkästään virkamiesten ja asiantuntijoiden vallan kasvua, vaan managerialismin eetos levisi myös politiikan puolelle. Päätäjiltä katosi usko politiikkaan asioiden hoitamisen tapana,

ja he näkivät itsensä ennen muuta riippumattomina järjenkäyttäjinä, jotka liikkuvat politiikan ylä- tai ulkopuolella. Markkinoiden valta ohitti normaalin päätöksenteon ja päätöksiä ryhdyttiin tekemän markkinoiden vaatimassa tahdissa. Poliitikassa oli sopeuduttava markkinoiden kuriin. Poliittiset vallankäyttäjät vetäytyivät vastuusta markkinavoimien selän taakse. Markkinat tekivät päättäjien puolesta arvovalinnat ja "likaisen työn" päättämällä, ketkä voittavat ja ketkä häviävät. Kukaan ei ollut vastuussa "pakon edessä" tehdyistä ratkaisuista. (Kantola 2002a, 117, 155, 28-259.)

Ahon hallituksen päätös jatkaa Holkerin hallituksen aloittamaa vahvan markan politiikkaa pakotti sen keksimään muita lääkkeitä päälle kaatuvaan kriisiin. Koska kriisiä pidettiin rakenteellisena, politiikan ensisijaisena tavoitteena ei ollut talouden elvyttäminen tai työllisyyden hoito, vaan kustannustason alentaminen ja julkisten menojen supistaminen. Oleellista oli, että Suomessa oli 15.6.1992 valtiosäännön muutoksella siirrytty enemmistöparlamentarismiin poistamalla pääosin määräenemmistövaatimukset, mikä vahvisti hallituksen asemaa ja heikensi eduskunnan asemaa: hallitus ei tarvinnut enää opposition tukea valtiontalouden leikkausten tekoon (esim. Arter 1999, 235). Hallitus pyrki vaihtotaseen alijäämän ja markan yliarvostuksen purkamiseen menojen leikkauksien ja deflaation kautta. Kasvavan työttömyyden toivottiin olevan uhkan, joka pakottaisi ammattiliitot palkkojen alennukseen. Hallitus pyrkikin saamaan aikaan keskitetyn tulopoliittisen ratkaisun, jonka avulla nimellispalkkoja voitaisiin alentaa ja toteuttaa ns. sisäinen devalvaatio. Pääministeri Ahon "yhteiskuntasopimukseksi" kutsumalla Kalevi Sorsan neuvottelemalla sopimuksella yritysten työvoimakuluja olisi alennettu 7 prosentilla siten, että nimellispalkkojen alentamisen lisäksi osa työnantajien sosiaaliturvamaksuista olisi siirretty työntekijöiden maksettaviksi. Laajasta ay-kentän kannatuksesta

huolimatta Sorsan sopimus jäi syntymättä lähinnä Metalli- ja Paperiliittojen vastustuksen vuoksi. (Kiander 2001, 26-27.)

Kun sopimus näytti kariutuvan, valuuttapako kiihtyi ja marraskuun 14. päivänä 1991 Suomen Pankki oli pakotettu devalvoimaan markka. Vahvan markan politiikka murtui, kun markka devalvoitiin 14 prosentilla. Hallitus sai näin ensimmäisen opetuksen markkinavoimien mahdista (esim. Uimonen 1995, 220).

Pakkodevalvaatioon liittyi myös suurta dramatiikkaa. Suomen Pankin johtajat Rolf Kullberg, Kalevi Sorsa ja Markku Puntila tarjoutuivat eroamaan. Presidentti Mauno Koivisto pyysi heitä kuitenkin jatkamaan tehtävissään. Vahvan markan politiikka oli pitkälti henkilöitynyt Koiviston luottomieheen, Markku Puntilaan, joka - toisin kuin muut - ei suostunut jatkamaan. (Kiander & Vartia 1998, 125.) Pääjohtaja Kullberg joutui eroamaan myöhemmin pääministeri Ahon kanssa syntyneen konfliktin seurauksena.

Pakkodevalvaatiosta huolimatta arvovaltatappion kärsineiden hallituksen ja Suomen Pankin päättäväisyys jatkaa vahvan markan politiikka ei horjunut. Devalvaatio ei näyttänyt ratkaisevan Suomen talouskriisiä. Korot eivät alentuneet, tuotanto supistui, työllisyys heikkeni. Viennin lasku kuitenkin pysähtyi ja se kääntyi jopa nousuun. Kotimarkkinoiden lama oli kuitenkin niin syvä, ettei viennin veto riittänyt kääntämään kansatalouden suuntaan. (Kiander 2001, 27-28.)

Ongelmista huolimatta talouspolitiikan linja ei muuttunut. Päinvastoin lamastrategia alkoi kristallisoitua opiksi, jonka mukaan talouspolitiikan ei pitänyt tehdä mitään kotimarkkinoiden elvyttämiseksi tai työttömyyden alentamiseksi. Tällaisten toimenpiteiden arvioitiin johtavan vain valtiontalouden alijäämän kasvuun ja lopulta ulkomaiseen velkaantumiseen. Hallitus torjuikin kaikki elvytystä koskevat ehdotukset. Hallituksen tukena olivat rahoitusmarkkinat, joilla operoivat sijoittajat ja analyytikot pitivät myös elvytystä

turmiollisena. Linjaa perusteltiin sillä, että se oli ainoa järkevä ja kestävä vaihtoehto. (mt, 29.)

Epäluottamuksesta vahvan markan politiikkaa kohtaan ja syvenevästä kriisistä huolimatta kiinteän kurssin ja korkeiden korkojen politiikkaa jatkettiin aina syyskuuhun 1992 asti, jolloin koko läntisen Euroopan kiinteiden kurssien politiikka joutui kriisiin. Kun Suomen markka oli yksi heikoimmista eurooppalaisista valuutoista, se kaatui ensimmäisenä globaalien valuuttaspekulaatioiden paineessa. Suomen Pankki menetti nopeasti lähes koko valuuttavarantonsa. Markka jouduttiin päästämään kellumaan.¹ Vuoden 1991 devalvaation ja vuoden 1992 kellutuksen seurauksena Suomen markka devalvoitui yhteensä noin 40 prosenttia suhteessa Saksan markkaan ja USA:n dollariin. Devalvoituminen ratkaisiyhdellä kertaa vientiyritysten kannattavuus- ja kilpailukykyongelmat. Sekä lyhyet että pitkät korot kääntyivät jyrkkään laskuun. Inflaatio ei vastoin uhkakuvia kiintynyt, vaan jatkoi hidastumistaan. (Kiander 2001, 29-30.) Suomen talous alkoi irrottautua lamasta.

2. Media ja yhteiskunnallinen keskustelu Euroopan integraatiosta

Suomalaista mediajulkisuutta hallitsivat vuonna 1991 talouden ohella sekä kotimaassa että lähialueilla käynnistyneet murrokset. Vanhoilliset kommunistit yrittivät kaapata vallan Neuvostoliitossa, joka sittemmin lakkasi valtiona olemasta. Ruotsi päätti anoa EY:n jäsenyyttä. Suomessa lähes kolme vuotta valmisteilla ollut ETA-sopimus valmistui.

Kun Neuvostoliitto hajosi ja YYA-sopimus siirtyi historiaan tammikuussa 1992, Suomen EY-jäsenyyden tieltä poistuivat vanhat ulko- ja turvallisuuspoliittiset pidäkkeet. Suomi jätti

⁶Ahon hallituksen oikeusministeri Hannele Pokka (1995, 143) on kuvannut muistelmissaan markan kellutusta koskenutta päätöksentekoa: "Koko kellutus päätökseen meillä riviministerillä saati sitten eduskuntaryhmillä ei ollut minkäänlaista sanottavaa. Päätös oli tehty hallituksen sisäpiirissä. Jo paljon aikaisemmin kun hallitus oli julistanut virallista vahvan markan oppia, Suomen Pankissa oli varauduttu pahimpaan. Presidentti Koivisto oli ainoana ulkopuolisena ollut kaiken aikaa tilanteesta perillä."

jäsenhakemuksensa EY:lle 18.3.1992 Ruotsin vanavedessä.¹ Vauhti oli ollut kova. Presidentti Koivisto oli pitänyt vain vajaat kymmenen kuukautta aiemmin Ahon hallitukselle ulkopoliittisen puhuttelun, jossa hän oli tähdentänyt, että Suomi tavoitteli ETA-sopimusta sulkien EY-jäsenyyden pois vaihtoehtojen joukosta. Ministereiden ei ollut lupa mennä virallisen ulkopoliitiikan edelle eikä ollut soveliaista puhua EY-jäsenyydestä. (Uimonen 1995, 167.)

Suomalaisille eliiteille integroituminen Euroopan unioniin ja globaaliin markkinatalouteen olivat 1980- ja 1990-luvun prioriteetit, jotka menivät muiden näkökohtien edelle (Julkunen 2001, 123). Kuten Kosonen (1998, 221) todennut, EU-jäsenyyden suhteen ei-kannasta kyllä-kantaan siirryttiin ylhäältä ohjatun prosessin tuloksena. Keskeistä oli eliittien sitominen ulkopoliittisen johdon linjanvetoihin. Vasta tämän jälkeen käännyttiin kansalaisten puoleen. Vaikka EU-päätös oli kansalaisille vaikea asia, eliittien onnistui "euromyllytyksen" avulla hankkia kansalaisten enemmistön tuki jäsenyydelle (Kivikuru 1996). Tästä huolimatta jäsenyyden tultua voimaan kansalaisten ja eliittien mielipiteet olivat EU-asioissa kaukana toisistaan (ks. Wiberg 2000, 37-38). Mediakaan ei ole saanut suomalaisia aidosti kiinnostumaan integraatiosta ja EU-päätöksenteosta, mitä todistaa esimerkiksi vähäinen osallistuminen Euroopan parlamentin vaaleihin (Mörttinen 2000, 113).

Suomen EU-jäsenyyden toteutumisen kannalta oli ratkaisevaa, että keskusta EU-kriittisimpänä puolueena oli voittanut

⁷ Oikeusministeri Hannele Pokka (1995, 81) kuvaa muistelmissaan EU-asian käsittelyä hallituksessa seuraavasti: □□pääministeri teki tietäväksi, että on päätetty. □Mitä on päätetty?□ tietämättömät ministerit kysyivät. □On päätetty tehdä selvitys□, pääministeri vastasi. □Mikä selvitys?□ No, selvitys siitä, haetaanko EU-jäsenyyttä. Lopulliset päätökset EY:n jäsenyyden hakemisesta oli tehty kaikessa hiljaisuudessa. Kokoomus ei olisi halunnut devalvaatiota. Se halusi Suomen EY:n jäseneksi. Keskusta hyväksyi devalvaation ja lupasi taivuttaa omat kannattajansa EY-jäsenyyden taakse. Kabineteissa sovittiin, että kumpikin, sekä kokoomus että keskusta, saavat tahtonsa toteutettua.□

eduskuntavaalit vuonna 1991. Jos se olisi ollut jäsenyysneuvottelujen aikaan oppositiossa, se olisi voinut vastustaa jäsenyyttä estoitta ja saanut luultavasti käyttöönsä jäsenyyttä vastustaneen Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusjärjestön mittavat resurssit. Nyt se joutui kantamaan kansallisen vastuun historiallisesta ratkaisusta eikä voinut jättäytyä pelkkien puoluenäkökohtien varaan. Jos sinipunahallitus olisi käynyt Suomen jäsenyysneuvottelut, ei ole varmaa, että jäsenyyden tueksi olisi saatu kansallista enemmistöä. MTK:n puheenjohtajan Heikki Haaviston tulo ulkoministeriksi jäsenyysneuvotteluiden kiihkeimmässä vaiheessa oli Jukka Tarkan arvion mukaan ratkaiseva niitti, joka muutti keskustan asenteen. Se loi uskoa siihen, että maatalouden etuja ei myytäisi ainakaan halvalla. (Tarkka 2002, 380, 392-393.) Sitäkin lopullisempaa niittinä voidaan kuitenkin pitää pääministeri Esko Ahon järjestämää laajaa kenttäkierrosta, jolla hän hankki vastaanhangoittelevalta puolueeltaan valtuudet jatkaa jäsenyyskysymyksen eteenpäinviemistä asettamalla vaihtoehdoksi keskustan jäämisen pois hallituksesta.

EU-jäsenyyden tapaan myös EMU-ratkaisu oli ylhäältä alaspäin johdettua politiikkaa (Julkunen 2001, 131). Suomi sitoutui rahaliittoon jo EU-jäsenyys sopimuksen perusteella. Tosin tämä kytkentä ei selvinnyt monellekaan kansalaiselle EU-jäsenyydestä käydyssä keskustelussa ennen kansanäänestystä. Integraation eteenpäinviemistä koskeva euforia oli vahva: EMU-jäsenyyden edellytyksenä olleet konvergenssikriteerit tuli tinkimättömästi täyttää, jotta jäsenyys voisi toteutua "ensimmäisten joukossa".

Suomalainen EU-julkisuus ei perustunut valppaaseen ja laajaan kansalaiskeskusteluun, väittelystä puhumattakaan, vaan informaatio kohdistui pikemminkin ylhäältä päin kansaan kuin kansalaisiin yksilöinä. Kansalaiset kokivat itsensä ulkopuoliseksi EU-prosessissa, vaikka heiltä riitti

myötämielisyyttä eurooppalaisuudelle aatteena. Järjestelmä näytti tarvitsevan vain äänestäjää, joka legitimoisi vallankäytön, vaikka sanojen tasolla korostettiin kansalaisten roolia päätöksenteossa. Kansalaiset näkivät, että "media oli liittoutunut päättäjien kanssa EU-jäsenyyden puolustajaksi". (Kivikuru 1996, 393, 298.)

Missään vaiheessa media ei oleellisesti kyseenalaistanut Suomen EU-politiikan perustavoitteita, vaikkei se aina olisikaan myötäillyt esimerkiksi hallituksen linjauksia. Selvä enemmistö tärkeimmistä lehdistä ja suurimmat TV-kanavat olivat EU-jäsenyyden kannalla, joskin jutuissa ja keskustelutyypisissä ohjelmissa oli pyrkimystä tasapuolisuuteen. Uskottavuusongelma kärjistyi siinä vaiheessa, kun suurimpien sanoma- ja iltapäivälehtien kustantajat päättivät osallistua kansanäänestyskampanjaan. Sanoma Osakeyhtiön, Aamulehti-yhtymän ja TS-yhtymän lehdet julkaisivat kokosivun ilmoituksia, joissa kehoitettiin tukemaan Suomen liittymistä unioniin. Toimitukset kyllä korostivat, että kyseessä oli omistajien kannanotto ja että uutisoinnissa pyrittiin edelleen tasapuolisuuteen. Vakuutteluilta vei kuitenkin pohjaa se, että yleisö ei voinut aina erottaa, kummasta kulloinkin oli kysymys, koska samojen lehtien sivuja käytettiin sekä julkaisijoiden kampanjaan että puolueettomuuteen pyrkivään journalismiin. (Mörttinen 2000, 103, 112.)

Media ei EU-kerronnan mahtavasta volyymistä huolimatta myöskään tarjonnut sellaista informaatiota, mitä kansalaiset kokivat tarvitsevänsä omissa EU-pohdiskeluissaan. Kansalaisen ja median maailmat jäivät etäälle siksi, että journalismi puhui siitä, mistä päättäjätkin eli politiikan ja talouden valtiotason päiväntapahtumista - kuka neuvotteli kenen kanssa kulloinkin - kun taas kansalaisia kiinnosti jäsenyyden vaikutukset omaan arkeen - miten minulle käy, jos mennään EU:hun. Toisaalta taas kansalaisia vaivasivat isot ikuisuusasiat, kuten itsenäisyys, turvallisuus, tasa-arvo ja tulevaisuus, joihin media ei uskaltanut

koskea siinä pelossa, että se leimattaisiin tunnetasolla toimivaksi. (Kivikuru 1996, 393, 398.)

Suomalaiset pelkäsivät kansakunnan hajoamista EU:hun liittymisen kynnyksellä. Matti Virtasen mukaan EU nähtiin eliittien unionina, jonka voimasta suomalaisuus - kuten muutkin kansalliset projektit - tulee hajoamaan. Kansojen sisäinen solidaarisuus murenee, kansalliset eliitit irtoavat juuriltaan ja liittoutuvat keskenään. Eurooppaan syntyy koulutettujen, osaavien ja liikkuvien ihmisten yhteismarkkinat ja yhtenäiskulttuuri, jossa puhutaan kolmea kieltä: englantia, saksaa ja ranskaa. Säädöt sulkeutuvat, ja pieniä kansallisia kieliä puhuva rahvas jää kaikissa maissa niiden ulkopuolelle, omiin kansallisiin poteroihinsa. Kehä kiertyy umpeen, 1800-luku palaa takaisin. (Virtanen 2001, 388.)

Vaikka EU-allianssit olivat osittain uudet, eliitit olivat sinällään entiset. Kivikurun mukaan Suomelle oli tyypillistä, että eliitit vaikeassa tilanteessa löysivät toisensa ja hautasivat erimielisyytensä. Eturyhmät päättivät makrotasolla, mikä on Suomelle hyväksi. Vaikka pelinappulat olivat osittain uudet, pelin säännöt olivat lähes entisellään. (Kivikuru 1996, 394.)

Se että media oli kerronnassaan kallellaan EU-myönteisyyteen, ei ollut tietoista ja tahallista, vaan tuottamuksellista eli ammattikulttuurista, tottumuksesta ja käytännöistä johtuvaa. Journalismi etsi uutisia sieltä, mistä aina ennenkin eli päättäjien piiristä. Koska perinteisesti käytetyimmät ja luotettavimpina pidetyt tiedonlähteet eli eliitit olivat samassa rintamassa EU-jäsenyyden takana, journalismille jäi poikkeuksellisen vähän tilaa. Tässä tilanteessa oli luonnollista, että media näki EU-jäsenyyden puoltajat "laillisempina" ja "asiantuntevampina" kuin EU-vastustajat. EU-vastustajien ongelmaksi tulikin se, että eliitin keskuudessa ei juurikaan ollut julkisia jäsenyyden vastustajia. Toisin sanoen ei-puolen suurin ongelmana oli riittävän tunnettujen ja samalla uskottavien keulakuvien ja "vasta-asiantuntijoiden" puute. Suurista organisaatioista

jäsenyyttä vastusti oikeastaan vain Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusjärjestö. (Kivikuru 1996, 393-7; Mörttinen 2000, 103-4; ks. myös Heikkilä 2001.)

EU-jäsenyyssprosessissa oli uusiakin piirteitä. Kivikurun mukaan lähes 50 vuoteen valtiovalta ei ollut tuntenut tällä tavoin tarvetta vedota suoraan kansaan. "Tsaarinvallan perimää kantava tasavalta yritti tosissaan kurkottaa kansalaisiinsa". Kansanäänestysaloite, Eurooppa-tiedotus ja valtion tiedotusmäärärahat olivat puutteineenkin uuden viestintästrategian ilmentymiä. "On sydämetöntä verrata näitä yrityksiä Ruotsiin, jossa kansankoti on käynyt keskustelua asukkaitensa kanssa paljon rohkeammin ja läpinäkyvämmiin vuosikymmeniä. Ei media kaikkia eliittien tarinoita uskonut, vaan kyseli perusteluja, asemoi kukkotappeluja, milloin isoista ja merkittävistä asioista, milloin EU-virkamiesten palkoista tai komissaaripelistä. Vaikka keskustelua tiedotusvälineissä ei juurikaan käyty, kysymyksiä kuitenkin esitettiin." (mt, 396-7.) Tosin Aamulehden toimittajan Matti Mörttisen (2000, 99) arvion mukaan suomalaiset Brysselin-kirjeenvaihtajat olivat poikkeuksellisen hyvin maamme EU-edustuston ohjailtavissa. Toimittajien valmiuksia EU-journalismiin pyrittiin parantamaan ennen kansanäänestystä muun muassa Tampereen ja Turun yliopistoissa ja työnantajien ja teollisuuden ryhmään kuuluvassa Taloudellisessa tiedotustoimistossa järjestetyllä Eurooppa-koulutuksella. Nämäkin koulutusohjelmat joutuivat kiistelyn kohteeksi, mikä kuvastaa median asemaa 'myrskyn silmässä'. Jäsenyyden vastustajat näkivät ne suunnitelmallisena ja tietoisena käännytyksenä, jolla pyrittiin takaamaan, että suomalainen yleisö saisi pääasiassa myönteisesti väritettyä tietoa integraatiosta. Toisaalta myös jäsenyyttä kannattaneet "virallisen Suomen edustajat" kritisoivat koulutusta, jonka sisältöön he eivät mielestään riittävästi päässeet vaikuttamaan. (Mörttinen 2000, 96.)

Erot Suomen ja Ruotsin päätöksentekokulttuureissa heijastuivat EMU-jäsenyyden valmisteluprosessiin. Ruotsissa hyvin resursoitu asiantuntijakomitea muodostettiin hyvissä ajoin tekemään selvitys ja suositus maan EMU-jäsenyydestä. Selvityksensä perusteella komitea ei suositellut mietinnössään jäsenyyttä sen enempää talousteoreettisilla kuindemokratiaperusteillakaan. Mielipidetutkimusten mukana myös kansan enemmistö oli kielteisellä kannalla. (Julkunen 2001, 131.)

Suomessa pääministeri Lipponen asetti Palkansaajien tutkimuslaitoksen johtajan Jukka Pekkarisen johtaman asiantuntijaryhmän marraskuussa 1996 siinä vaiheessa, kun kaikki keskeiset tahot olivat jo ilmaisseet tukevansa Suomen liittymistä EMU:un. Asiantuntijaryhmän tehtävä ei ollut ottaa kantaa, vaan selvittää talous- ja rahaliiton merkitystä Suomen kansantaloudelle. Ryhmän vuonna 1997 julkaisema mietintö *Rahaliitto ja Suomi -talouden haasteet* pyrki tuomaan esille jäsenyyden hyödyt ja haitat. Vaikka mietinnöstä oli luettavissa sekä jäsenyyttä puoltavia että sitä vastaan puhuvia tekijöitä, ryhmästä ja sen mietinnöstä tuli osa sitä prosessia, jolla rahaliitto hyväksyttiin Suomessa.(mts.)

Kansalaiset kokivat EMU:n etäiseksi ja vieraaksi asiaksi. Vaikka omasta rahasta luopumista vieroksuttiin, mielipidetutkimuksissa eri tavoin kehystetyt asiaa koskevat kysymykset tuottivat hyvin erilaisia tuloksia. Kun kansalaisilta kysyttiin, tulisiko suomalaisten liittyä EMU:un ensimmäisten joukossa, viidennes vastasi myöntävästi. Sitä vastoin kysyttäessä tulisiko Suomen liittyä, jos useimmat EU-maatkin liittyvät, EMU-jäsenyyden kannattajia oli jo puolet. (mts.)

Kun ihmisiltä kysytään, että kannatatteko te EU:hun liittymistä, kannatatteko te rahaliittoon liittymistä sanotaan ei, mutta sitten kuitenkin sanotaan, että kyllä me kuitenkin luulemme, että tähän mennään. Eli ei uskotakaan, että kansa vois näihin asioihin vaikuttaa, joka on kyllä demokratian syvintä olemusta ajatellen aika kauhea tilanne, että tällöinen uskonpuute ihmisiin on päässyt tulemaan.

Sekä EU- että EMU-jäsenyyttä perusteltiin erityisesti taloudellisin argumentein ja korostamalla pääsyä "yhteisiin neuvottelupöytiin", vaikuttamaan asioihin sisältäpäin. EU-jäsenyys kamppailun loppuvaiheessa taloudelliset näkökohdat korvaantuivat jäsenyyttä puoltavina tekijöinä kasvavassa määrin turvallisuuspoliittisilla argumenteilla. Sekä eliitille että kansalle EU ja EMU olivat myös identiteetti projekteja, kysymyksiä siitä, mihin me kuulumme. (Julkunen 2001, 123.) Huomionarvoista on, että kansalaisten yhteiskunnallisen pettymyksen symboliksi ei noussut EU-jäsenyys, vaan lama. Kivikurun (1996, 399) mukaan uho jäi kuitenkin puheeksi, sillä mitään mainittavaa protestointia ei tapahtunut. "Kansalaisten ja päättäjien välit olivat lukossa sillä tapaa, että molemmat olivat asiasta tietoisia ja huolestuneitakin, mutta kumpikaan ei osannut tilannetta laukaistakaan - enemmän huolissaan tukoksista olivat luonnollisesti päättäjät, koska heille oli elintärkeää pitää kanavat auki toiminnan kohteisiin päin."

3. Pankkikriisi

Säädelyillä rahamarkkinoilla pankit olivat olleet lähinnä julkisia liikelaitoksia, jotka eivät voineet vapaasti harjoittaa liiketoimintaa eivätkä siten ottaa myöskään riskejä. 1980-luvulla tapahtunut liberalisointi mullisti tämän tilanteen siten, että rahaa alettiin myydä ja ostaa. Riskejä otettiin ja volyymejä kasvatettiin. Pankit tulivat aktiivisesti mukaan "kasinotalouteen" eli arvopaperimarkkinoille ja sijoitustoimintaan. Pankkien valvonta ja uusien markkinaolosuhteiden edellyttämät pelisäännöt eivät pysyneet muutosten tahdissa. Vastoin pankkilainsäädännön henkeä ja ajoittain jopa kirjainta pankit haalivat 1980-luvun jälkipuoliskolla omistukseensa yrityksiä, tekivät nurkanvaltauksia ja rahoittivat osakekauppoja. Toimintaan liittyvistä riskeistä kyllä varoiteltiin, selväsanaisemmin Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankin entinen pääjohtaja Matti Ranki ja Helsingin kaupungin entinen kaupunginjohtaja,

ylipormestari Raimo Ilaskivi. Markkinaeuforiassa varoituksista ei kuitenkaan piitattu. (Kiander 2001, 40.)

Taluskriisi iskostui viimeistään syyskuussa 1991 kansalaisten mieliin, kun Suomen Pankki otti SKOP:n hallintaansa. Syynä tähän oli se, että SKOP ei enää omin voimin pystynyt saamaan lyhytaikaistakaan rahoitusta toimintansa jatkamiseksi muiden pankkien menetettyä uskonsa sen maksukykyyn. (Kulha 2000, 194). Muutosta oli ilmassa myös pankkien toimintaympäristössä: saman kuun alussa Leningradista oli tullut jälleen Pietari. Vain muutamaa päivää SKOP:n haltuunoton jälkeen perinteikäs sanomalehti Uusi Suomi oli tiensä päässä.

Suomen Pankki otti taatakseen SKOP:n vastuut, jotta rahamarkkinoiden toiminta ei häiriintyisi. Pankkikriisin lähtölaukaus oli ammuttu. Kriisi syveni vuosina 1992 ja 1993 laman ja korkean koron alkaessa vähitellen nujertaa pankkien velkaisia yritysasiakkaita. Ennätysmäärä yrityksiä meni konkurssiin, ja pankeille alkoi kertyä luottotappioita. Aiemmin tehdyt miljoonien markkojen luottotappiovaraukset eivät riittäneet kattamaan niitä. Pankkien yhteenlasketut luottotappiot nousivat vuosina 1992 ja 1993 kymmeneen miljardiin markkoihin. Korkojen nousu heikensi samanaikaisesti pankkien korkokatetta, koska antolainauksen korkoja ei luottosopimuksen vuoksi pystytty nostamaan samaan tahtiin markkinakorkojen kanssa. (mt, 41.)

Syvimmän lamakauden mediajulkisuutta hallitsivat Neuvostoliiton hajoamisen ja Jugoslavian hajoamissotien ja Suomen EU-jäsenyyksymyksen ohella jatkuvasti valtiovallalta uusia pankkitukipäätöksiä edellyttänyt pankkikriisi, hallituksen valtiontalouden tasapainottamiseksi tekemät lukuisat säästö- ja leikkauspäätökset, verotuksen kiristyminen, työttömyyden lisääntyminen, isot konkurssit (Novera-yhtymä, toimihenkilö- ja Virkamiesjärjestöjen Keskusliitto TVK, Suomen Kommunistinen Puolue SKP,

Suomen Valtakunnan Urheiluliitto SVUL, rakennusliike Haka), velkasaneeraukset (Polar-yhtymä, Eka-yhtymä) ja pilkkomiset (STS-pankin myynti KOP:lle, Suomen Säästöpankin jako neljälle pankkiryhmälle. Heinäkuussa 1991 työttömiä oli yli puoli miljoonaa, yli 20 prosenttia työvoimasta.

Kymmeniä tuhansia ihmisiä osallistui palkansaajien keskusjärjestöjen, maanviljelijöiden ja eläkeläisten järjestämiin hallituksen säästöpäätöksiä vastustaviin mielenosoituksiin. (Ruostetsaari 1994, 14-15.) Yksin ay-liikkeen organisoimaan kahteen mielenosoitukseen vuosina 1991 ja 1992 osallistui 80 000 ihmistä. Ay-liike järjesti myös kolme yleislakonuhkaa (1992, 1993 ja 1994) painostaakseen hallituksen luopumaan työttömyysturvan leikkauksista ja työelämän lainsäädäntöä koskevista uudistuksista. (Uimonen 1995, 183.) Kirpputoreista tuli Suomeen uusi muoti-ilmio.

Taluskriisi mullisti myös suomalaisen elinkeinoelämän rakenteita. Ns. punapääoma käytännöllisesti katsoen romahti lähinnä vain Elannon ja Tradekan jäädessä jäljelle. Vaikka Hankkijasta Noveraksi nimensä muuttanut perinteinen maatalouskaupan yritys meni konkurssiin, pellervolainen osuustoiminta selvisi Kulutusosuuskuntien Keskusliiton ympärille rakentunutta ns. edistysmielistä osuustoimintaa paremmin taluskriisistä.

Erot asiakasrakenteissa ja toimintastrategioissa selittivät eroja pankkiryhmien selviämistä lamasta ja pankkikriisistä. Varovaisimpia ja riskitietoisimpia pankkeja olivat Suomen Yhdyspankki (SYP) ja pellervolaiset osuuspankit, jotka välttivät nousukauden aikana suurten riskien ottamista. Merkittävä ansio tästä kuului pankkien silloisille pääjohtajille Mika Tiivolalle ja Pauli Komille. Nousukaudella varovaista pankkitoimintaa pidettiin yleisesti vanhakantaisena. Yhdyspankkia hyödytti myös sen asiakasrakenne, jossa vahvasti edustettuina olleet vientiteollisuus ja perinteiset suuryritykset selvisivät laman läpi kohtuullisen hyvin.

Kohtuuden rajoissa pysyivät myös Postipankki ja Kansallis-Osake-Pankki (KOP), joiden ongelmana olivat taas suuria luottotappioita aiheuttaneet suuret kotimarkkinayritykset kuten TUKO, Novera ja rakennusliike Puolimatka. Eniten tappioita pankeille tuli kuitenkin pienistä kotimarkkinayrityksistä. Niistä taloudeltaan heikoimmat olivat päätyneet 1980-luvulla aggressiivisesti kasvua tavoitelleiden SKOP:n ja STS-pankin sekä joidenkin yksittäisten suurten säästöpankkien asiakkaiksi. Luottotappioita aiheuttivat myös erilaiset huijarit. Rikollinen toiminta ei kuitenkaan ollut siinä määrin laajaa, että se olisi riittänyt kaatamaan yhtään pankkia. Talouskriisistä aiheutunut vakuusarvojen lasku ja korkomenojen nousu ajoivat monia yrittäjiä vararikkoon ja pysyvään ylivelkaantumiseen, josta henkilökohtaisten takausten vuoksi ei löytynyt ulospääsyä. (Kiander 2001, 42, 127.)

Meidän perinteinen vientiteollisuus pelastettiin konkurssista ja niitten yritysten omistajat pelastettiin osakesijoituksensa menettämisestä sillä, että markan kiinteästä arvosta luovuttiin, tai siitä koko korkeasta kurssista luovuttiin ennen kaikkea valuuttakurssin muutos suosi vientisektoria ja se taas iski sitten niihin kotimarkkinoilla toimiviin yrityksiin, joilla oli valuuttavelkaa. Vientisektorin saaminen tolpileen nopeasti oli aivan välttämätöntä ja että jos siitä kerran hintaa oli maksettava, niin se oli sitten maksettava, että siinä ei muuta voinut... Tämä jakoi ilman muuta, että siinä laman syövereissä suosittiin avointa sektoria, vientisektoria, ja kotimaan sektorin kustannuksella, niin minusta se oli välttämätöntä.

Pankkikriisistä ei kuitenkaan voida puhua ilman SKOP:ia ja säästöpankkeja. Koko pankkikriisiä on kutsuttu säästöpankkikriisiksi, joskaan asiasta ei vallitse yksimielisyyttä. Joka tapauksessa säästöpankkiryhmä aiheutti ylivoimaisesti suurimman osan luottotappioista samalla kun sen riskinkantokyky oli muita heikompi. Säästöpankkien ajautuminen kriisiin oli lähes väistämätön seuraus sen heikosta vakavaraisuudesta, heikosta kannattavuudesta, aggressiivisesta kasvusta ja sijoitusstrategiasta, joka perustui oletukseen vahvasta markasta ja kohtuullisesta korkotasosta. (ks. Kiander 2001, 42.) 1990-luvun alkupuolella pankkifuusioiden

seurauksena 207 suomalaista pankkia menetti itsenäisyytensä. Näistä valtaosa oli säästöpankkileirin paikallispankkeja, joista läheskään kaikki eivät olleet talousvaikeuksissa osan ollessa jopa hyvin menestyviä. Ne kuitenkin katsoivat velvollisuudekseen lähteä pelastamaan säästöpankkileiriä liittymällä Säästöpankki Suomeen - ja tulivat jaetuksi kilpailevien pankkileirien kesken.

Vaikka lama oli poikkeuksellisen syvä, kotitalouksien aiheuttamat luottotappiot jäivät lähes olemattomiksi. Pankkikriisi ei ollut seurausta kotitalouksien holtittomasta velkaantumisesta, vaan lähinnä säästöpankkien yritysasiakkaiden ongelmista. Tämän vuoksi lamavuosien päättäjien harjoittama yksityisten kuluttajien syyttäminen kevytmielisyydestä oli perusteetonta. Yksityisasiakkaat joutuivat maksamaan lainansa. Pyrkimys pitää pankit hengissä aiheutti merkittävän rasituksen valtiontaloudelle pahimpaan aikaan ja johti osaltaan muiden menojen leikkauksiin. Vaikka pankkituesta huolimatta monet yritykset menivät konkurssiin ja useat kotitaloudet ajautuivat suuriin velkaongelmiin, tukea kritisoitiin ankarasti. Samanaikaisesti kun sosiaaliturvaa ja julkisia palveluja leikattiin vetoamalla valtion rahapulaan, hallituksella oli valmiutta käyttää valtava rahamäärä pankkien tukemiseen, vaikka niitä voitiin pitää osasyllisinä laman syntyyn. Pankit saivat ja ottivat tukea, mutta eivät puolestaan armahtaneet velallisiaan. Kansalaisten oikeudentaju joutui koetteille. (Kiander 2001, 42-43.) Puhuttiin omaisuuden uusjaosta, kun pankit realisoivat pilkkahintaan yksityisten ihmisten koteja ja yritysten omaisuutta. Vaikka pankkikriisi vaikutti suoraan tai välillisesti moniin ihmisiin, se ei aiheuttanut laajemmin näkyvää yhteiskunnallista levottomuutta. (Kulha 2000, 288.)

Seuraukset olivat hirvittävät. Ensinnäkin se konkurssien määrä, niin sehän oli valtava. Ja meillä on tällä hetkellä suuri joukko yksityisiä henkilöitä, jotka ovat näitten konkurssien jälkeen jääneet toivottomaan velkakierteeseen, josta ei ole mitään

ulospääsyä. Ja nämä olivat syyttömiä, onnettomia ihmisiä, jotka uskoivat tämän vahvan markan toteuttajien typerään väitteeseen, että ei tule devalvaatiota. Kun lapsikin jo näki, että markka on raskaasti yliarvostettu ja se jossakin vaiheessa murtuu. Mutta vielä siinä tilanteessa, jossa se oli niin selvästi nähtävissä, niin vakuutettiin ihmisille ja ne otti ulkomaista velkaa ja aiheuttivat itselleen tämän kauhean tilanteen. Että siinä on siis suuri joukko katkeria ihmisiä, jotka ovat aiheesta katkeria. Jotka syyttävät muita aivan oikein siitä, että näin pääsi käymään. Mutta tätäkään kysymystä ei ole julkisuudessa puitu, joka on sellainen terapeutin asia. Ja sitä ei ole voitu, koska on haluttu suojella niitä vallanpitäjiä, jotka tämän kauheuden saivat aikaan. Ja sitten tietysti tämä, että voitiin tässä pankkikriisissä toisaalta aivan kummallisella tavalla pelastaa sitten joidenkin taloudelliset intressit ja toiset taas koki valtavia menetyksiä.

Pankkituki merkitsi tulonsiirtoa yksityisiltä ja pieniltä yrityksiltä pankeille ja niiden omistajille (Kulha 2000, 203).

Yhtään pankkia ei päästetty viranomaisten toimesta konkurssiin. Pankkien pystyssä pitämiseksi ei kuitenkaan ollut todellista vaihtoehtoa, vaikka jo kriisin aikaisessa vaiheessa ehdotettiin, että mikäli tuki kohdistetaan yrityksille korkotukena ja korottomina lainoina, ne pystyisivät ehkä hoitamaan lainansa pankeille, jotka pelastuisivat ja työpaikat säilyisivät (Kulha 2000, 203).¹ Vaihtoehtoa ei kyetty löytämään lievempienkään pankkikriisien maissa kuten Norjassa (1987) Ruotsissa (1991). (Kiander 2001, 42-43.)

Huomionarvoista kuitenkin on, että Yhdysvaltojen ja Norjan pankkikriisit tunnettiin Suomessa ennen omia ongelmia, mutta niistä ei otettu oppia. Postipankin johtaja Eero Tuomainen alleviivasikin vuonna 1991 Kansantaloudellisessa yhdistyksessä käyttämässään puhevuorossa myös taloustoimittajien ammatillisen osaamisen kriisiä, jota ei ollut lupa unohtaa arvioitaessa pankkikriisiä. (Kulha 2000, 63.). Tätä toimittajille säilytettyä vastuuta voidaan kuitenkin pitää kohtuuttoman raskaana sitä taustaa vasten, että edes tutkimuslaitokset eivät

⁸Oikeusministeri Hannele Pokka (1995, 159) kirjoittaa päiväkirjaansa jouluaattona 1992: "Näyttää siltä, että pankkituessa käskyt tulevat jostakin muualta ja ne luetaan vain ilmoitusasioina hallituksessa. Kaipa ne tulevat Suomen Pankista ja markkinavoimilta."

kyenneet ennakoimaan kehitystä. Kolme maamme suurinta taloudellista tutkimuslaitosta ja valtiovarainministeriö ennustivat kansantuotteen kasvavan vuonna 1991 nollassa yhteen prosenttiin, mutta jopa etumerkki oli väärin: kansantuote supistui yli kuusi prosenttia (ks. Kulha 2000, 18).

Mutta semmoista, että joitakin tukiohjelmaa olisi järjestetty yksityiselle sektorille, velallisille, niin sitä ei tehty. Minusta se oli välttämättömyyden pakko näin pääsääntönä sen takia, että kaikille velallisille ei rahaa olisi mistään riittänyt antaa. Toisaalta on tietysti myöskin se, että ei voida ajatella, että kaikkien firmojen olisi pitänyt pelastua, koska on myöskin niin, että heikompien täytyy karsiutua yrityspuolella, muuten ei talous tehostu. Meillä oli tehottomia rakenteita. Jostakin päästä niiden oli karsiuduttava. Mieluummin tehottomimmasta päästä. Ja kolmas seikka on sitten se, että miksi se mun mielestä oli mahdoton pääsääntönä, että tämmöistä isoa ohjelmaa olisi käynnistetty, on se, että valtiolla ei olisi ollut mitään mekanismeja, millä se olisi valinnut ne harvat, mitkä tulee tuen piiriin, jos pitää valita. Sitä tietotaitoa ei ole valtiovarainministeriön muutamalla virkamiehellä tai kauppa- ja teollisuusministeriössä. Mutta Suomessa oli itse asiassa yks ohjelma, joka tuli valitettavan myöhään. -93 perustettiin valtioneuvoston keskuksen vakautustakuu, takausjärjestelmä, jossa tämmöisille yrityksille, jotka ovat pohjimmiltaan elinkelpoisia, mutta suurissa tilapäisissä vaikeuksissa, valtio takasi luottoja puolet siitä lisäluotosta. Jos pankit sitoutuivat toisen puolen ottamaan omalla riskillään, antamaan lisäluottoa, niin valtio huolehti toisesta puolesta ja riskistä. Näitä ei itse asiassa myönnetty niin paljon kun valtuuksia oli, koska ei löydetty niitä kohteita, sopivia kohteita ainakaan siinä vaiheessa riittävästi. Siis kelvolliseksi arvioituja kohteita.

Pankkikriisi tuomitsi monet varallisuutensa menettäneet velalliset ja takaajat velkavankeuteen eliniäksi. Velallisten piinan purkaminen on ollut hidasta, vaikka velkasaneerauslaki saatiinkin hyväksytyä tasavallan presidentin vastustuksesta huolimatta. Tämä laki ei kuitenkaan auta kaikkia velallisia. (Kulha 2000, 44.)

Pankkikriisin löydettiin paljon syyllisiä, koska lähes kaikki tekivät virheitä.¹ Lamavuosien päättäjien puheenvuoroissa korostuivat keskinäinen syyttely, vastuun karttaminen ja tavallisten ihmisten kuten pankkien sivukonttorien johtajien ja lainanottajien syyllistäminen. Olennaisiin virhearviointeihin

syöllistyivät kuitenkin erityisesti keskeiset talouspoliittiset päättäjät ja heitä tukeneet valmistelukoneistot. (Kiander 2001, 44-45.) Jopa suurimpana syyllisenä on pidetty pankkien liian suurta määräysvaltaa talouselämässä ja niiden vallan saavuttamista edistänyttä eduskunnan ns. pankkipuoluetta sekä heikkoa ja hajanaista pankkivalvontaa (ks. Kulha 2000, 67).

Pohjoismaista erottuvaksi erikoisuudeksi muodostuivat oikeusprosessit lähinnä säästöpankkien johtajia ja luottamushenkilöitä vastaan.

Säästöpankkien ja muitten paikallispankkien luottamushenkilöiltä on sitten perätty vahingonkorvauksia. Nehän toimivat keskuspankin, siis Skopin ja Okon ja muitten ohjeitten perusteella ja niillehän annettiin vuoden säästöpankin titteleitä, jotka eniten rahaa työnsivät. Kun sitä tuli virheellisen makrotaloudellisen kehityksen, virheellisen makropolitikan vuoksi, niin sitä oli varastot täynnä, niin piti dumpata se raha ihmisille ilman vakuuksia tai aivan kelvottomilla vakuuksilla. Ja siitä annettiin sitten mainetta pankille, jos se pystyi paljon luottoja antamaan.

Oikeusprosessit käynnistettiin eduskunnan vaatimuksesta ilmeisesti ilman kovin suurta harkintaa. Pankkientuen kansalaisissa aiheuttama moraalinen närkästys edellytti toimia syyllisten selvittämiseksi. Toistaiseksi ainoita hyötyjiä oikeusprosesseista ovat olleet lakimiehet, koska syytetyt on joko todettu syyttömiksi ylemmissä oikeusasteissa tai sitten vähävaraisina he eivät ole pystyneet maksamaan heille määrättyjä miljoonakorvauksia. Yhä selvemmäksi on käynyt,

⁹ Vasemmistoliiton entinen kansanedustaja ja ministeri Claes Andersson (2000, 102-3) on muistelmissaan itsekriittisesti tilittänyt 1990-luvun murroksessa tehtyjä virheitä: "Jos saisin vapaasti valita sodanjälkeiseltä ajalta 12 vuotta, jona osallistua politiikkaan, valintani kaiketi osuisi juuri siihen aikaan, jona olin Suomen eduskunnan jäsen, vuosiin 1987-1999. Noina kahtentoista vuonna tapahtui enemmän ja nopeammin kuin 1990-luvun historiassa milloinkaan. Ja jos kukaan, eivät pankinjohtajat, talousasiantuntijat, vuorineuvokset, valtiovarainministeriön korkeimmat virkamiehet, poliitikot eivätkä edes ministerit olleet ennen kokeneet suhdannetta, jossa rahavirrat sinkoilivat vapaasti edestakaisin ja keinottelijat tekivät iskuja valuuttaamme vastaan, teimme kaiken väärin ja päinvastoin kuin olisi pitänyt tehdä. Kun olisi pitänyt jarruttaa, vähentää julkisia menoja, kaadoimme liekkeihin bensaa siinä uskossa, että oltiin laskusuhdanteen kynnyksellä. Ja kun meidän syvällä laman suossa olisi pitänyt tehdä kaikkemme talouden ja työllisyyden elvyttämiseksi, silloin me tietysti löimme jarrut pohjaan."

että pankkien luottotappioita eivät ole aiheuttaneetrikolliset pyrkimykset laittoman hyödyn saamiseksi, vaan lähinnä sinisilmäisyys ja pääkonttorin määräykset. Sitä vastoin muissa Pohjoismaissa pankkikriisit nähtiin talouskehityksen ja □politiikan seurauksena, mistä poliitikot ottivat vastuun (Kulha 2000, 44-45, 64). Suomessakaan pankkikriisi ei juurikaan politisoitunut ainakaan puoluepolitiikan merkityksessä (vrt. mt, 64), vaan sitä hoidettiin konsensushengessä.

Mä sanoisin, että hallituksen ja eduskunnan välinen riita jossakin mielessä, että kansanedustajat koki tämän kansan vihan konkreettisesti ja tietysti oppositio kanavoi sitä jossain määrin enemmän kuin hallituspuolueiden omat kansanedustajat □ Mutta jos mä muistan oikein, niin kyllähän siellä myöskin hallituspuolueiden edustajat oli aika kriittisiä ja vaati yksityistä sektoria vastuuseen. Ja olihan tässä tämä Ahon ja Kullbergin konflikti oli osa sitä. Mutta siitä se kai tuli tällainen politisoitunut aspekti, että kansalaisten paineesta haluttiin pankkisektoria vastuuseen, koska siinä nähtiin, kriisi aiheutti niin isoja ongelmia ja toisaalta sen takia kun julkisia palveluita ruvettiin leikkaamaan, eläkkeitä leikkaamaan, jotta saatiin pankkikriisin hoitamiseen rahat.

Edes STS-säätiön varallisuuden pelastaminen ei herättänyt puoluepoliittisia intohimoja sen jälkeen kun STS-pankki fuusioitiin KOP:iin.¹ Ideologiset ja puoluepoliittiset painotukset tulivat näkyiin lähinnä menoleikkausten kohdentamisessa ja pankkikriisiin liittyen lähinnä lähinnä vain "roskapankkilain" siirtyessä yli vaalien vuoden 1993 alussa. Oppositiossa olleet sosiaalidemokraatit kieltäytyivät tuolloin tukemasta hallituksen esitystä ilman elvytystoimia koskevaa sopimusta. Uimosen mukaan sosiaalidemokraatit kytkivät elvytyksen valtion omaisuudenhoitoyhtiötä koskevaan lakiin ja hallituksen esittämään 30 miljardin markan (5 milj. euron) lisävaltuuteen valtion vakuusrahastolle, vaikka kytkennälle oli vaikea löytää asiallisia perusteita. Todellisuudessa sosiaalidemokraatit eivät halunneet myötävaikuttaa siihen, että vakuusrahaston valtuuksia käyttää verovaroja pankkien tukemiseen aiottiin

nostaa peräti 50 miljardia markkaa (8,4 mrd euroa). (Uimonen 1998, 243.)

4. Suomalaisen talouspolitiikan malli

Suomalaista talouspoliittista ajattelua ja retoriikkaa tutkineet Heinonen ym. (1996, 2) ovat identifioineet suomalaisesta talouspolitiikasta teoissa ja puheissa toistuvasti manifestoituvan mallin. Tutkijat tiivistävät mallin sisällön viiteen kohtaan:

1. Tarjontapuolen korostaminen kiinnittämättä huomiota kustannustekijöihin ja hintakilpailukykyyn;
2. Pitkän aikavälin kasvu- ja rakennetekijöiden korostaminen sekä pyrkimys sopeutua suhdannevaihteluihin stabilisaationäkökohtien huomioonottamisen sijasta, mikä on tarkoittanut kilpailukyvyn asettamista työllisyyden edelle suhdannepolitiikassa;
3. Valtiontalouden tasapainottaminen ja valtion näkeminen yksityisiin verrattavana taloudellisena toimijana, joka on ollut nettosäästäjä;
4. Keskuspankin poikkeuksellisen vahva rooli, pankkisektorin kannattavuuden suojeleminen ja pitkään säädellyt rahamarkkinat; sekä
5. Erityisen huomion kiinnittäminen vientiteollisuuden hintakilpailukykyyn ja sen ylläpitäminen devalvaatioiden, palkkasäännöstelyn sekä muiden toimien avulla.

Nämä suomalaisen talouspoliittisen mallin kaikki elementit ovat selvästi havaittavissa lamavuosien talous- ja yhteiskuntapolitiikassa. Holkerin ja Ahon hallitukset kiinnittävät jatkuvaa huomiota hintakilpailukykyyn, mikä huipentui vuonna 1991, kun nimellispalkkoja pyrittiin alentamaan. Myös rakennekysymykset olivat jatkuvasti esillä. Mallissa on useita yhtymäkohtia yleensä uusliberalistisena pidettyyn talousdoktriiniin. (Kiander 2001, 53.)

Minkkinen ja Patomäki (1997,81-2) ovat tiivistäneet tällaisen talousopin keskeisiksi osiksi yksityisen sektorin osuuden

¹⁰STS-säätiön alkupääoma syntyi, kun Suomen Työväen Säästöpankki muutettiin 1980-luvun lopussa liikepankiksi. Säätiö sai kaksi kolmasosaa pankin osakepääomasta, kirjanpitoarvoltaan 250 miljoonaa markkaa (44,7 milj. euroa). Kun STS-pankki myytiin pankkitarkastusviraston määräyksestä ja sen määrämällä hinnalla KOP:lle, säätiö sai 75 miljoonaa markkaa (12,6 milj. euroa) konkurssikypsyn STS-pankin markkina-arvoa vaille olevista osakkeista. (HS 31.1.2001.)

kasvattamisen, demokratian kaventamisen ja vastuuvollisuuden siirtämisen pois kansalaisilta ja kollektiivisilta poliittisilta toimijoilta teknokraattisille organisaatioille ja markkinatoimijoille (kuten Euroopan unionille ja Euroopan Keskuspankille), investointi- ja pääomaystävällisen ilmapiirin luomisen, talouspolitiikan asettamisen tiukan kontrollin alaiseksi (kuten rahamarkkinat ja kansainväliset luottoluokituslaitokset), rahapolitiikan siirtämisen pois politiikan alueelta tekemällä keskuspankit itsenäisiksi sekä vaatimuksen budjettipolitiikan kestävydestä (esim. EMU:un liittyvät alijäämä- ja velkakriteerit sekä EU:n pyrkimys koordinoida ja tarvittaessa kritisoida jäsenmaiden finanssipolitiikkaa).

Suomalaisen talouspolitiikan perinteistä mallia seuraten lamavuosien talouspolitiikka ei kiinnittänyt juuri lainkaan huomiota kansalaisten elintason tai työllisyyteen. Mallille luonteenomaisena onkin pidetty talouden välttämättömyyksien ja omalakisuuressa korostamista siten, että kansantalouden ja yksittäisten kansalaisten rooliksi on jäänyt valtiontalouden palveleminen (Heinonen ym. 1996, 93-94). Kansalaisten elintason, jonka nähtiin nousseen liian nopeasti 1980-luvulla, alentamiseen oli jopa suurta valmiutta menoleikkausten ja veronkorotusten avulla. Ainoan vaihtoehdon politiikassa johtopäätös kriisistä oli, että julkisen talouden on säästettävä. Sitä mahdollisuutta, että finanssipolitiikalla olisi pyrittävä vaikuttamaan talouden kehitykseen, ei harkittu vakavasti, koska velka- ja vajeongelmia pidettiin liian suurina. Työttömyydelle ei myöskään nähty voitavan tehdä juuri mitään. (Kiander 2001, 54.)

Heinosen ym. (1996, 100) mukaan suomalaisessa talouspolitiikan mallissa työllisyys ei ole ensisijainen talouspoliittisten toimien kohde, vaan se katsotaan seuraavan oikeista toimenpiteistä viennin, kilpailukyvyn ja inflaation alueilla. Toisin sanoen työllisyyskin hoituu, kun tärkeämmät

asiat on ensin saatu kuntoon (Kiander 2001, 54). Kososen (1989, 184-5) mukaan täystyöllisyys on kuulunut Suomen talouspolitiikan tavoitteistoon, mutta sitä on priorisoitu Tanskan tavoin vähemmän kuin Ruotsissa ja Norjassa. Hänen mukaansa Suomessa täystyöllisyys sai väistyä jo 50- ja 60-lukujen lamavuosina päätavoitteiden tieltä, joiksi olivat nousseet tuotannon kasvu, siihen liittyvät vienti, investoinnit ja erityisesti teollisuuden kilpailukyky.

Kun Ruotsissa valtiontalouden säästöohjelma painottui laman jälkeisiin vuosiin 1995-98, Suomessa pääosa säästöistä toteutettiin jo laman aikana. Suomessa hyödynnettiin talouskriisin luoma *momentum* tekemällä säästöt mahdollisimman nopeasti tai sitten oltiin pessimistisempiä valtion velan kasvun edessä. (Julkunen 2001, 278.) Näillä valinnoilla oli oma vaikutuksensa. Suomen "parempi kertarutina kuin ainainen kitinä" -linja johti siihen, että meillä taloudellinen kasvu 1990-luvulla oli Ruotsia nopeampaa, mutta Ruotsissa laman sosiaaliset kustannukset, työttömyys ja tuloerojen kasvu jäivät Suomea pienemmäksi (ks. Kiander 2001, 99).

Suomessa suuri lama näkyi selvimmin työllisyysasteen kehityksessä. Työttömyyden lisääntyminen oli seuraus siitä, että yritykset joutuivat pahoihin vaikeuksiin korkeiden korkojen, heikon kilpailukyvyn ja alenevan kysynnän vuoksi. Konkurssien kautta tai muuten toimintansa lopettaneita yrityksiä oli enemmän kuin aloittaneita yrityksiä. Yritysten määrä vähenikin vuosina 1991-1992. Vuosien 1991-1993 välisenä aikana noin 5 prosenttia yrityksistä haettiin konkurssiin. (mt, 30.)

Teollisuudesta poistui vuosina 1991-1993 noin 130 000 työpaikkaa, mikä oli neljännes kaikista teollisuustyöpaikoista. Rakennusalan työpaikoista poistui jopa 40 prosenttia. Kaiken kaikkiaan vuosina 1991-1994 Suomen taloudesta poistui lähes 450 000 työpaikkaa. Toisin sanoen Suomen taloudesta hävisi

neljässä vuodessa joka viides työpaikka, mikä kuvaa laman syvyyttä ja nopeaa etenemisvauhtia. Työttömyysaste oli vuonna 1990 historiallisen alhainen, vain 3 prosenttia ja työttömien määrä noin 80 000. Vuonna 1991 keskimääräinen työttömyysaste ylitti 7 prosenttia, vuonna 1992 13 prosenttia ja vuonna 1993 jo 16 prosenttia. Vastaavasti 200 000 työttömän raja ylittyi vuoden 1991 aikana, ja 400 000 jo seuraavana vuonna. Huipussaan työministeriön rekisteröimä työttömien työnhakijoiden määrä oli talouden jo ollessa nousussa vuoden 1994 alussa, jolloin se ylitti 500 000. Vertailukohtaa on haettava 1930-luvun pulavuosista. Teollisuusmaiden ryhmässä ainoastaan Espanjassa työttömyysaste oli 1990-luvulla suurempi kuin Suomessa. Erona maiden välillä oli kuitenkin se, että vain Suomessa tuo työttömyyden taso saavutettiin muutamassa vuodessa. Suomessa todellinen työttömyystilanne oli jopa edellä mainittuja lukuja huonompi. Avoimen työttömyyden lisäksi osa työttömistä oli työvoimapolitiittisten toimenpiteiden piirissä osan työnhakijoista vetäytyessä lamavuosina pois työmarkkinoilta. Vuoden 1994 jälkeen työllisyystilanne parantui nopeasti, ja vuonna 2000 keskimääräinen työttömyysaste alitti jo 10 prosentin rajan. (mt, 30-31.)

Lama ja suurtyöttömyys veivät julkisen talouden vakavaan rahoituskriisiin. Työttömyysmenojen, korkomenojen ja julkisen pankkituen vuoksi julkisen sektorin menot kasvoivat jyrkästi samalla kun tuotannon pudotus supisti verotuloja. Seurauksena oli suuri julkisen talouden alijäämä vuosina 1992-1996. Laman alkuvaiheessa 1990-1991 valtion ja kuntien menot kasvoivat, ja ekspansiivinen valtiontalous jarrutti tuotannon pudotusta. Tämän ekspansiivisen vaiheen jälkeen finanssipolitiikkaa kiristettiin, mikä johti julkisten menojen leikkauksiin ja verotuksen kiristymiseen, jotka osaltaan syvensivät lamaa. Suurimmat menoleikkaukset ja verojen korotukset ajoittuivat syvimpiin lamavuosiin 1992-1993, joten Kianderin tulkinnan

mukaan näiden leikkaus- ja säästötoimien vuoksi julkinen sektori omilla päätöksillään syvensi lamaa ja kasvatti työttömyyttä. (Kiander 2001, 32-33.)

Valtiontalouden säästökohteet valittiin pienessä piirissä ilman minkäänlaista julkista arvokeskustelua leikkausten kohdentamisesta ja hyvinvointivaltion asemasta. Valtionvarainministeriön johtavat virkamiehet esittivät leikkauskohteet ja suuruusluokan, ja hallitukset hyväksyivät ne sellaisenaan tai vain pienin muutoksin. (Uimonen 1998, 76.)¹ Kun poliitikot eivät itse halunneet tehdä vaikeita valtiontalouden leikkauksia koskevia arvovalintoja, he tosiasiallisesti luovuttivat hyvinvointivaltion kehittämistä koskevaa valtaa valtiovarainministeriön virkamieskunnalle. Tähän suuntaan vallan painopistettä siirsivät 1990-luvulla myös talouspolitiikan tärkeyden yleinen korostuminen, vapaat rahamarkkinat, suuri valtionvelka, kehysbudjetoinnin käyttöön otto ja päätösvallan luisuminen hallituksen pienelle sisäpiirille (Uimonen 1998, 124) puhumattakaan EU-jäsenyyden vaikutuksista. Vaikka valtiovarainministeriön johtavat virkamiehet ovat perinteisesti kuuluneet virkamieseliitin ytimeen, uutta, edeltäjistään ja muusta virkamieseliitistä erottavaa 1990-luvulla on ollut heidän halunsa ja kykynsä käyttää rohkeasti mediaa hyväkseen. "Heistä on tullut myös itsenäisiä visionäärejä ja linjanvetäjiä, yhteiskunnallisia muurinmurtajia, poliitikkojen piiskureita sekä johtavien poliitikkojen veroisia mielipidevallan käyttäjiä". He täyttivät sen valtatyhjiön, jonka poliitikoilta jäi 1990-luvulla. (Uimonen 1998, 124-127.)

¹¹ Budjettileikkausten ruumiillistumisia olivat valtiosihteeri Raimo Sailas ja budjettipäällikkö Erkki Virtanen. Virtanen kertoi kesäkuussa 1998 tultuaan nimitetyksi kauppaja- ja teollisuusministeriön kansliapäälliköksi, että "valtion menoja on leikattu tällä vuosikymmenellä jo 60 miljardia markkaa (10 milj. euroa -IR) ja joka rivi on kirjoitettu tässä huoneessa minun tai Raimon toimesta". (Uimonen 1998, 76-77.) Niin ikään ns. Sailaksen paketti eli Raimo Sailaksen talousneuvostolle esittämä 20 miljardin markan (3,4 milj. euron) säästöllistä kuvasti osaltaan valtiovarainministeriön virkamiesten vaikutusvallan kasvua lamavuosina (Kiander & Vartia 1998, 151).

Valtiovarainministeriön johtavat virkamiehet ovat myös rohjenneet puolustaa budjettiesityksiään ja talouslinjaansa uskaliaammin kuin ennen. Eron menneeseen voi pelkistää siihen, että kun aiemmin virkamiehet yrittivät hillitä, jos yrittivät, poliitikkoja paisuttamasta valtion talousarvioesityksiä kohtuuttomasti, 1990-luvulla he ovat koettaneet rohkaista poliitikkoja säästämään enemmän kuin mihin nämä ovat olleet henkisesti ja poliittisesti valmiita. (Uimonen 1998, 128.)¹ Finanssipolitiikan hegemonisen aseman talouskriisin hoidossa Julkunen (2001, 292) on kiteyttänyt painokkaasti: "Suomi oli kuin yksi suuri ja yhteinen valtiovarainministeriö".¹²

¹² Uimonen (1998, 129) kertoo kuvaavan esimerkin valtasuhteiden hämärtymisestä ja siirtymistä. Valtiovarainministeriön johto järjesti 20.3.1991 tiedotustilaisuuden vain kolme päivää sen jälkeen kun Esko Ahon johtama keskusta oli saanut vaalivoiton eduskuntavaaleissa ja noussut maan suurimmaksi puolueeksi. "Oli ennenkuulumatonta, että korkeat virkamiehet tulivat julkisuuteen heti vaalien jälkeen esittelemään oman talouspoliittisen ohjelmansa. He riensivät poliittisen kehityksen edelle ja alueelle, joka kuului perinteisen vallanjaon mukaan poliitikoille. Poliitikkojen tehtävänä oli määrittellä talouspolitiikan linja ja virkamiesten toteuttaa sitä."

Virkamiesten ja poliitikkojen roolien kääntymiseen päälaelleen on viitannut myös entinen kansanedustaja, ministeri ja europarlamentaarikko Pertti Paasio (2000, 185-6.): "En tiedä, miten monessa esimerkiksi Euroopan unionin maassa hallituksen korkeat virkamiehet julkisuudessa antavat ohjeita, joiden mukaan hallituksen tulee toimia. Suomi on tällainen maa □ Virkamiehet ovat Suomessa omaksuneet roolin yhteiskunnallisen keskustelun avausten tekijöinä myös silloin, kun kyse on leimallisesti poliittisista teemoista ja ideologisista arvovalinnoista. Näillä arvovalinnoilla on vahvaa taipumusta toteutua käytännön poliittisissa päätöksissä. Niiden esittäjät eivät kuitenkaan kannan kansanvaltaista vastuuta päätösten seurauksista; se on muiden tehtävä □ Eduskunnalle on kuitenkin todellisuudessa langennut tehtävä panna täytäntöön virkamiesten valmistelema politiikka. Ei toki voida väittää, ettei eduskunnalla olisi mitään vaikutusta politiikan sisältöön. Sellainen väite voidaan kuitenkin esittää, että sitä on liian vähän □ ovatko puolueet itse himmentäneet ja heikentäneet rooliaan kansanvaltaisessa yhteiskunnassa siten, että virkamiesten poliittisluonteinen valta on epäterveellisen suuri."

¹³ Pentti Puoskari on esittänyt virkamiesten vallan muutoksista 1990-luvulla yleistä käsitystä syklittäisemmän tulkinnan. □ Siitä huolimatta, että kuva virkamiesvetoisesta finanssipolitiikasta alkoi vahvistua menoleikkausten myötä, virkamiesvalta pysyi hyvin kontrolloituna Ahon hallituksen aikana. Virkamiespäälliköt listasivat kyllä alaisensa virkamieskoneiston laatimia säästötoimenpiteitä ja esittivät näkemyksiään myös julkisuudessa, mutta ratkaisijan valta säilyi kuitenkin hallituksella. Vastoin yleistä käsitystä Sailaksen paperia ei hyväksytty läheskään sellaisenaan hallituksessa, ja päätösten toimeenpanoa koskevissa neuvotteluissa toimenpiteiden sisältö muuttui vielä lisää. Veropoliittiset ratkaisut tehtiin samoin hallituksen tarkassa käsiohjauksessa. □ Virkamiesvalta alkoi vahvistua vasta Lipposen I hallituksen kaudella: □ □ virkamiesten roolin korostuminen Lipposen

Suomen julkinen talous oli ennen lamaa paremmassa kunnossa kuin missään muussa maassa. Romahdus oli kuitenkin nopea. Kun budjettiylijäämä kasvoi 1980-luvun loppupuolella ja kohosi ennätyskellisen suureksi vuonna 1989 (1,5 % bkt:stä), ylijäämä haihtui seuraavana vuonna. Kun 1991 Suomi syöksyi lamaan, alijäämä kasvoi 6 prosenttiin bkt:stä. Seuraavana vuonna alijäämä kaksinkertaistui. Kun vuonna 1990 julkisen sektorin velkaa oli vain 11 prosenttia bkt:sta, vuonna 1996 se oli noussut jo 63 prosenttiin. (Kiander 2001, 21, 34-5,)

Laman jälkeen velan lyhentämisestä tulikin yksi talouspolitiikan päätavoitteista, ja se saatiinkin supistettua 43 prosenttiin bkt:stä vuonna 2000. Julkisen talouden epätasapainottomuus näkyy myös bruttokansantuotteen nopeassa muutoksessa. Kun vielä 1989 bkt kasvoi 5,6 prosenttia, seuraava vuonna kasvu pysähtyi, mutta vuonna 1991 se jo supistui 6,3 prosenttia. Vielä kahtena seuraavanakin vuonna bkt supistui (1992 -3,3 %, 1993 □1 %), mutta jo vuonna 1994 se kasvoi peräti 4,0 prosenttia. Vuonna 2000 bkt:n kasvu nousi jo 5,7 prosenttiin. On arvioitu, että kansalaisten elintaso aleni lamanvuosina keskimäärin noin 10 prosenttia. (mt, 36-37.)

5. Talous nousuun ja kohti EU:n ydintä

hallituksen ensi vuosina ei aiheutunut yksittäisten virkamiesten toiminnasta sinänsä, vaan ilmiö oli mahdollinen siksi, että poliittinen koneisto oli heikosti valmistautunut □ sekä prosessiensa että tietopohjansa osalta □ poikkeuksellisen kriisikauden politiikan toteuttamiseen. Leikkausten toimeenpanosta ja finanssipolitiikasta laajemminkin levisi siksi julkisuuteen vaikutelma, että virkamiehet veivät ja poliitikot vikisivät. □ Tosin virkamiesvallan vahvistumiseen saattoi vaikuttaa myös se, että valtiovarainministeriö oli saanut vain muutama kuukausi Lipposen I hallituksen nimittämisen jälkeen tuoreen talouspolitiikan valmistelusta vastaavan neljän miehen vitjan (Sailas, Åkerholm, Virtanen ja Hetemäki), jota yhdisti samantapainen talouspoliittinen ajattelu. Virkamiesvallan taittuminen liittyi Puoskarin mukaan talouden nousuun ja valtion velkaantumisen taittumiseen 1990-luvun viimeisinä vuosina. □ Poliitikkojen oli näin lupa asettaa omaan arvoonsa virkamiesten kauhukuvat, joilla monia aiempia politiikkaoperaatioita oli perusteltu. Toisaalta leikkausohjelma oli toimeenpantu, eikä kukaan voinut tosissaan kuvitella, että uusiin remonteihin ryhdytään vaalien edellä. Siksi myös valtiovarainministeriön virkamiehet näkivät viisaaksi väistyä taaemmaksi politiikan näyttämöllä. □ (Puoskari 2002, 79, 121, 126, 140.)

Milloin suuri lama päättyi? Mikäli huomio kiinnitetään vain talouden tunnuslukuihin, laman voidaan katsoa päättyneen jo vuonna 1994, jolloin Suomen kokonaistuotanto kääntyi nousuun, tai viimeistään 1996, jolloin kokonaistuotanto ylitti lamaa edeltäneen tasonsa. Julkunen (2001, 64) onkin jakanut laman kolmeen vaiheeseen: syöksy lamaan (1990-93), laman taittuminen (1994-95) ja elpyminen (1996-1999). Toisenlainenkin tulkinta on mahdollinen: suomalainen yhteiskunta ei toipunut lamasta edes kymmenessä vuodessa siinä määrin, että Suomi olisi palannut ennalleen. Sosiaali- ja taloushistoriallisessa tutkimuksessa on havaittu, että lamakaudet noudattavat kolmivaiheista kaavaa, jossa ne jakautuvat talouslamaan, työttömyyslamaan ja sosiaalipolitiikan lamaan. Tämä jaksotus näkyi esimerkiksi Suomen 1930-luvun lamassa, joka taloudellisena kriisinä päättyi suhteellisen nopeasti, mutta joka kuitenkin jätti lähtemättömiä jälkiä koko yhteiskuntaan toisin kuin tavanomaiset suhdannevaihtelut. (Kiander 2001, 77.) 1930-luvun pulan vaikutukset eivät jättäneen edes poliittista järjestelmää koskemattomaksi, sillä tyytymättömyys talouskriisin hoitoon esimerkiksi synnytti maahan uuden, joskin lyhyaikaiseksi jääneen "pulapuolueen" (Kansanpuolue II).

Vaikka 1990-luvun lama ei synnyttänyt "lamapuoluetta", sen mentaaliset vaikutukset suomalaisiin kestävät vielä pitkään. On jopa mahdollista, että lamalla on pysyvä vaikutus sukupolvikokemuksen (esim. Virtanen 2001) muodossa 1970-luvulla syntyneiden identiteettiin: esimerkiksi työmarkkinoiden romahtaminen ei voinut olla vaikuttamatta juuri työmarkkinoille siirtymässä olleiden ja koulutukseen hakeutumassa olleiden nuorten aikuisten maailmankuvaan.

Markan voimakas heikkeneminen vuosina 1991-93 paransi viennin kilpailukykyä. Aiemmin pahoissa kannattavuusvaikeuksissa olleet vientiyritykset kääntyivät erittäin kannattavaksi ja alkoivat lisätä tuotantoaan.

Kilpailukyvyyn parantuminen käynnisti vuodesta 1992 vuoteen 2000 kestäneen yhtäjaksoisen viennin kasvun, jonka ansiosta kokonaistuotantokin kääntyi kasvuun. Vaikka vientivetoinen kasvu oli Ahon hallituksen tärkein tavoite, lamavuosina harjoitettu talouspolitiikka ei juurikaan tukenut sitä. Positiivisin vaikutus yritystoimintaan oli ilmeisesti hallituksen tiede- ja teknologiapolitiikalla. Tutkimus- ja kehitysrahoitusta lisättiin myös lamavuosina valtiontalouden vaikeuksista huolimatta, millä oli suuri vaikutus 1990-luvulla tapahtuneeseen korkean teknologian tuotannon kasvuun. (Kiander 2001, 61.)

Tämä lamakokemus vahvisti sitä käsitystä, mikä jossakin mielessä oli kai itämässä jo aikaisemmin, että meidän täytyy panostaa tutkimukseen ja tuotekehittelyyn ja koittaa päästä korkean teknologian aloille. Havaittiin, että vanhoilla rakenteilla ei pärjätä. Meillä on pakko jotakin uutta keksiä ja tämä oli sitten sellainen panostus, joka oikeastaan aika hitaasti on tuottanut tuloksia, mutta on tuottanut.

Lamaa seurasi nopea talouskasvu - seitsemän lihavaa vuotta. Vuosina 1994-2000 kokonaistuotanto kasvoi keskimäärin 4,7 prosenttia vuodessa. Kasvu oli teollisuusmaiden nopeimpia, ja sen taustalla oli vientisektori: vuosina 1991-2000 viennin keskimääräinen kasvuvauhti oli noin 10 prosenttia vuodessa. Viennin ja tuonnin erotusta mittaava kauppataase parani vuoden 1989 runsaasta prosentista alijäämästä lähes 10 prosentin ylijäämäksi vuonna 2000. Suomalaisyrietykset maksoivat pois ulkomaiset velkansa ja alkoivat sijoittaa varojaan ulkomaille. (Kiander 2001, 62.)

Sitä vastoin kotimainen kysyntä ja kotimarkkinat toipuivat lamasta hitaasti. Vaikka lamaa edeltänyt kokonaistuotannon taso saavutettiin jo vuoden 1996 lopussa, kotimainen kysyntä ja työllisyys eivät vielä vuoteen 2000 mennessä palanneet lamaa edeltäneelle tasolle. Yksityinen kulutus ylitti vuoden 1989 tason vuonna 1997, kun taas julkinen kulutus saavutti vuoden 1991 tason vasta vuonna 2000. Sitä vastoin yksityiset investoinnit jäivät reaalisesti vielä vuoden 1989 huipputasoa alapuolelle. Investointilaman keskeinen syy oli asuntorakentamisen

pitkäaikainen lamaantumisen. Asuntotuotanto supistui vuosina 1990-1996 noin 60 prosentilla. Autokauppa supistui noin 65 prosenttia ja kestokulutustavaroiden myynti noin 50 prosenttia vuosina 1989-1993. (Kiander 2001, 62-63.)

Talouden ohella syvimmän lamakauden mediajulkisuutta hallitsivat myös valtaeliittiä koetelleet ja päätöksentekijöiden kansalaisten keskuudessa nauttimaan luottamusta rapauttaneet poliittiset skandaalit¹, joista monilla oli kytkeä talouteen. Skandaalit herättivät yhteiskuntamoraalia koskevaa keskustelua. Vanha valtakoneisto kaatui parlamenttivaaleihin Italiassa ja Japanissa. Tanskan pääministeri joutui jättämään hallituksensa eronpyynnön valehdeltuaan parlamentille. Suomessa keskustelua herätti Ulf Sundqvistin ero SDP:n puheenjohtajan tehtävästä. STS-Pankin pääjohtaja Sundqvist oli valittu suurin odotuksin SDP:n puheenjohtajaksi syksyllä 1991. Valtion vakuusrahasto vaati erityistilintarkastuksen kohteeksi luottoja, jotka STS-Pankki oli myöntänyt Ulf Sundqvistin ja hänen veljensä sijoitusyhtiön myynnin rahoittamiseen. Lainan vakuutena oli sittemmin arvottomiksi käyneitä osakkeita. Sundqvist itse kiisti osallistuneensa veljensä lainapäätökseen. STS-Pankin yhtiökokous ei myöntänyt vastuuvapautta vuodelta 1992 pankin johtokunnalle, johon Sundqvist kuului. Vakuusrahaston erityistilintarkastuksessa STS-Pankin lainananto yleensäkin todettiin "huolimattomaksi" ja luotonanto-ohjeiden noudattaminen puutteelliseksi. Sundqvistista oli tullut rasite SDP:lle ja ilmoitti helmikuussa 1992 eroavansa puheenjohtajuudesta. Hän ei kuitenkaan nähnyt mitään moitittavaa toiminnassaan, vaan katsoi noudattaneensa "maan tapaa". Sundqvistin pääjohtajakaudelta veronmaksajien niskaan kaatui STS-Pankista yli 3 miljardin markan maksettavat. (MMM 1994, 78.)

¹⁴ Paastelan (1995, 65) mukaan poliittiset skandaalit voidaan yleisesti jakaa substanssinsa puolesta neljään ryhmään. Ne liittyvät joko sukupuolielämään,

Tätäkin enemmän keskustelua herätti tapaus Juhantalo. Kun Suomen Pankki otti SKOP:n hallintaansa, sen pääjohtaja Christopher Wegelius joutui eromaan. Hän kertoi päiväkirjoihinsa perustuvassa kirjassaan lokakuussa 1992, että keskustalainen kauppa- ja teollisuusministeri Kauko Juhantalo, joka erosi ministerin virasta heinäkuussa 1992, oli kesäkuussa 1992 yrittänyt käyttää väärin ministerin asemaansa saadakseen anteeksi omia ja yritystensä velkoja. Juhantalo oli yrittänyt Wegeliuksen mukaan "koplata" yhteen Tampellan valtionavut ja omat velkansa ehdottamalla, että jos valtio antaa rahaa Tampella pelastamiseen, Tampellaa rahoittanut SKOP antaisi anteeksi hänen ja hänen yritystensä velat. SKOP ei suostunut tarjoukseen. Juhantalo itse kiisti nämä Wegeliuksen väitteet. Juhantalon neljä suurinta yritystä haettiin konkurssiin marraskuussa 1992. Velkoja niillä oli yhteensä 44 milj. markkaa ja varoja 3 milj. markkaa. (MMM 1994, 122; ks. myös Kulha 2000, 195) Valtakunnanoikeus tuomitsi Juhantalon ehdolliseen vankeuteen lahjusten vaatimisesta, ja eduskunta erotti hänet eduskunnan jäsenyydestä joulukuussa 1993 äänin 134-41. (MMM 1995, 27.)

Edes aiempi asema businesseliitissä ja sittemmin poliittisessa eliitissä ei taannut Sundqvistille suojaa kritiikiltä. Poliittiseen eliittiin kuuluneen Juhantalon tapauksen nousu julkisuuteen businesseliittiin kuuluneen, mutta siitä suistuneen toimesta viittasi siihen, että lama oli rapauttanut valtaeliitin yhtenäisyyttä.¹ Samaan ilmiöön viittasi myös Eeva Vuoren tapaus, jossa Korkeimman oikeuden jäsenen kesämökkikauppojen rahoitusjärjestelyt julkisuuteen nosti Turun entinen kaupunginjohtaja. Sittemmin oikeuslaitos totesi Vuoren ja hänen miehensä syyttömiksi. Pankkien väliset herrasmiehsopimukset olivat myös menettäneet merkitystään kasinotalouden pyörteissä (Kiander & Vartia 1998, 73). Uusi

vakoiluun ja tiedusteluun, laiminlyönteihin tai talouteen. Yhdessä ja samassa skandaalissa voi olla aineksia useammasta kuin yhdestä ryhmästä.

aika, vapaat rahoitusmarkkinat ja kilpailun lisääntyminen, edellyttivät uusi toimintatapoja, jolloin säädellyn talouden oloissa syntyneet verkostot ja pelisäännöt eivät enää toimineet entiseen tapaan. Pörssilainsäädännön muutos toi Suomeenkin sisäpiirisäännöt, jotka asettivat uusia ehtoja poliitikkojen, virkamiesten ja yritysjohtajien väliselle vuorovaikutussuhteille. Laman vaihtumiseen nousukaudeksi liittyi suuria poliittisia muutoksia. Merkittävin niistä oli Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi vuoden 1995 alusta, mikä tuli mahdolliseksi suomalaisten enemmistön äänestäessä liittymisen puolesta 16. lokakuuta 1994 järjestetyssä kansanäänestyksessä. Lamavuosina tiukkaa valuuttakurssi- ja finanssipolitiikkaa oli perusteltu Euroopan integraatiolla ja huolella siitä, että Suomea ei jäseneksi hyväksyttäisi, jos talous on rempallaan. EU-jäsenyys kuitenkin toteutui tilanteessa, jossa talous oli niin rempallaan kuin mahdollista. (Kiander 2001, 63-64.)

Vuonna 1995 nimitetty SDP:n, kokoomuksen, vasemmistoliiton, vihreiden ja RKP:n varaan rakentuva Paavo Lipposen I hallitus suuntautui voimakkaasti yhteistyöhön työmarkkinajärjestöjen kanssa. Tässä suhteessa linja muuttui selvästi Ahon hallitukseen verrattuna, jonka suhteet ay-liikkeeseen olivat muodostuneet huonoiksi Sorsan sopimuksen kaatumisen jälkeen. Muutos merkitsi paluuta 1980-luvun konsensuspolitiikkaan työmarkkinoilla. (mt, 65.)

Lipposen hallitus sitoi vuonna 1996 Suomen Euroopan valuuttakurssijärjestelmään, ERM:iin. Vuoden 1999 alussa Suomi liitettiin Euroopan raha- ja talousliiton, EMU:n jäseneksi, minkä jälkeen Suomen Pankki ei käytännössä enää voinut vaikuttaa korkoihin eikä valuuttakursseihin. (mts.)¹ EMU:n jäsenyyden edellytyksenä oli ns. konvergenssikriteerien

¹⁵Ahon hallituksessa oikeusministerinä istunut Hannele Pokkakin (1995, 176) havaitsi muutoksen yhteiskunnallisessa ilmapiirissä: "Porvarihallituksen aikana suhtautuminen politiikan ja poliitikkojen moraaliin muuttui niin nopeasti ja perusteellisesti, että entisten hyvien aikojen poliitikot putosivat kerta kaikkiaan kehityksen keltasta."

täytyminen, joiden mukaan julkisen talouden yhteenlaskettu alijäämä saisi olla korkeintaan kolme prosenttia kansantuotteesta ja julkisen velan kansantuoteosuus korkeintaan 60 prosenttia. Tosin tavoitteena ei alunperinkään ollut ottaa kriteerejä kirjaimellisesti, koska se olisi jättänyt EU:n ydinmaita rahaliiton ulkopuolelle. Merkittävä kriteerien lähestyminenkin riitti. Suomessa julkisen sektorin EMU-sopeutus näytti laman lopulla kunnianhimoiselta: vuonna 1993 valtiontalouden alijäämä oli lähes 12 prosenttia, koko julkisen talouden alijäämä lähes kahdeksan prosenttia. Edessä oli jossakin vaiheessa julkisen sektorin sopeutus, jopa rankka. On mahdoton sanoa, mikä vaikutus vaikutus juuri EMU-sopeutuksella oli 1990-luvun finanssipolitiikkaan ja toteutuneisiin menosäästöihin ja -leikkauksiin. Virallisen kannan mukaan julkisen talouden tasapainotus olisi ollut tehtävä EMU:sta riippumatta kestävä julkisen talouden vuoksi. (Julkunen 2001, 77.)

Suomen kansantuotteen kasvu palautui suhteellisen nopeasti lamaa edeltäneeseen nopeaan vauhtiin. Tosin aivan aikaisemmalle kasvu-uralleen kokonaistuotanto ei kuitenkaan nopeasta laman jälkeisestä kasvusta huolimatta yltänyt 1990-luvun lopun aikana. Talouden nopean elpymisen perusteella onkin otaksuttu, että talouden lama oli luonteeltaan enemmän suhdannekuoppa eikä niinkään syvä rakenteellinen kriisi. Suomen bruttokansantuote kasvoi vuoden 1992 pohjalukemista 80 miljardista eurosta yli 130 miljardiin euroon vuonna 2000. (Kiander 2001, 80.)

Seitsemän nopeaa kasvun vuotta ei merkinnyt sitä, että kaikki yhteiskunnan rakenteet ja yhteiskunnalliset jaot olisivat myös

¹⁶ Vasemmistoliiton puoluesihteerin Ralf Sundin mukaan Suomen EMU-ratkaisua valmisteltiin kovalla tempolla jo vuonna 1995, ja päätös oli suurin piirtein tehty jo saman vuoden keväällä. "Lähinnä vasemmistoliiton sekä osittain demareiden ja vihreiden takia oli hallitusohjelmaan kirjattu melko ympäröity sanamuodot Suomen jäsenyydestä Euroopan unionin talous- ja rahaliitossa. Asia olisi siis päätetty, mutta vasemmistoliiton kannattajille päätös ei ollut selvä."

palautuneet tai korjautuneet lamaa edeltäneelle tasolle. Näin ei tapahtunut, vaan laman pitkä varjo näkyi edelleen lähes kaikkialla. Esimerkiksi funktionaalinen tulonjako eli kansatulon jakautuminen palkkatuloihin ja voittoihin muuttui selvästi pääomatulojen hyväksi. Palkkatulojen osuus ei palautunut lamaa edeltävälle tasolle, sillä palkkojen ja sosiaaliturvamaksujen osuus kansantulosta painui 1990-luvun loppuun mennessä 1960-luvun tasolle huolimatta siitä, että työllisten osuus väestöstä oli 1990-luvulla selvästi korkeampi. Julkisen taloudenkaan osalta lama ei mennyt kokonaan ohi 1990-luvun loppuun mennessä. Vaikka valtiontalous kääntyi vuonna 1999 ylijäämäiseksi, valtion velka oli laman perintönä paljon suurempi kuin ennen lamaa. Julkisten menojen leikkausten päättymisestä huolimatta julkisessa menotaloudessa ei tapahtunut paluuta entiseen nopeaan kasvuun. Työttömyyden supistuminen oli aluksi hidasta, mutta kiihtyi hieman vuoden 1996 jälkeen. Kuitenkin vielä vuonna 1999 eli kuusi vuotta kestäneen nopean talouskasvun jälkeen työttömyys oli kolminkertainen lamaa edeltäneeseen tasoon verrattuna. (mt, 80-81.)

Kaiken kaikkiaan Suomen voi sanoa päässeen 1990-luvun aikana vain osittain laman ensimmäisen vaiheen yli. Yksityinen sektori selvisi nopeimmin taloudellisesta lamasta, vaikka senkään toipuminen ei ollut vuoteen 2000 mennessä täydellistä. Julkisella sektorilla lama jatkui koko 1990-luvun ajan, koska lamanaikaisten säästöjen aikaansaamaa tasopudotusta julkisissa menoissa ei kurottu kiinni. (Kiander 2001, 80.)

Selvää on, että työllisyyslama ja sosiaalipoliittinen lama jatkuvat yhä edelleen 2000-luvun alussa. Tosin valtiontalouden osalta laman päättyminen voidaan siinä mielessä ajoittaa helmikuun ensimmäiseen päivään vuonna 2002, että tuolloin yhdysvaltalainen luokituslaitos Standard & Poor's korotti Suomen valtion lainojen luottoluokitusta AAA-luokkaan eli parhaimpaan mahdolliseen. Edellisen kerran tärkeimmät

luokituslaitokset sijoittavat Suomen tähän parhaimpaan mahdolliseen luokkaan ennen lamaa vuonna 1990.(esim. HS 3.2.2002.)

Talouden tervehtyminen vei osiltaan voimaa markkinavoimilta vaikuttaa Suomen asioihin. EMU-ratkaisu osaltaan ja yleinen kansainvälistyminen, mikä tapahtui tässä samanaikaisesti, vähensivät meidän kotimarkkinoiden merkitystä.

EU- ja EMU- jäsenyydellä on nähty olleen myös vaikutusta suomalaisen päätöksentekokulttuuriin. "Moskovan juna on vaihtunut Brysselin aamukoneeseen" tai pikemminkin "Moskovan kortti vaihtunut Brysselin korttiin". Toisin sanoen kotimaisten toimijoiden on katsottu taktisesti käyttävän ratkaisujen perustelemisessa ja legitimoinnissa hyväkseen ulkomaisen tai maan rajojen ulkopuolella olevien vaikutusvaltaisten toimijoiden väitettyä tahtoa.

EU-jäsenyys on merkinnyt sitä, että hyvin monissa asioissa näkyy, että pelataan Brysselin kortilla, joka hämärtää valta- ja vastuusuhteita siten, että poliitikko tai virkamies, joka ei saa muuten tahtoaan läpi niin hän hoitaa sitten asioita usein Brysselin kautta. Tässä on tullut tämmöinen hämärä alue tähän vallankäyttöjärjestelmään, jossa sitten kotimaiset päättäjät menee Brysselin selän taakse. Että emmehän me, mutta kun Brysselistä vaaditaan. Ja kuitenkin kookin kautta kuljetetaan Brysseliin sitten näitä asioita hoidettavaksi. Että tämä on tässä ja sitten kyllä minusta se vallankäyttäjien piiri on pienentynyt tämän EU-jäsenyyden vuoksi. Yksin sen takia, että niin paljon asiat kiertää. Ne ovat harvoja ne virkamiehet, jotka ovat todella asioista perillä tai ovat asemansa puolesta valtuutettuja toimimaan tässä EU-kontekstissa. Että kyllä se on keskittänyt vallankäyttöä.

Suomen integraatiopolitiikan kulmakivenä on ollut pyrkimys päästä EU:n ytimeen ja valtavirtaan maan vaikutusmahdollisuuksien maksimoimiseksi. EMU:uun Suomi pyrki liittymään "ensimmäisten joukossa", kuten termi kuului. Kansantalouden sopeutuksen edetessä EMU:n konvergenssikriteereihin Suomi sai EU:n mallioppilaan maineen, eikä tämä leima kääntynyt hallituksen taakaksi edes kotimaassa, kiitos opposition kanssa EU-politiikassa harjoitetun yhteispelin (Puoskari 2002, 162). Tosin kriittisiäkin äänenpainoja valittua linjaa kohtaan on esitetty.

Se virallinen totuus on se, että kuinka tärkeää on, että ollaan mukana. Tottakai kehutaan aina, että Suomalaiset on rakentavia. No rakentavuutta on tietysti se, että tukee sitä, mitä muut haluaa tehdä. Ollaan valtavirrassa ja ei tehdähankaluuksia. Se on se yleinen suomalaisten asenne, että kun ei ole poikkiteloin, niin silloin kehutaan, että ne on mukavia, kivoja, ne vaan käy kokouksissa ja nyökkäilee eikä puhu mitään. Siellä ollaan vaikuttamassa ja kaikki kehuu, kuinka hyviä siellä ollaan, mutta totuus on hieman toisenlainen.

6. Talouden rakennemuutos

Suomen talouden rakenne ei laman jälkeen palannut ennalleen. Uudet työpaikat syntyivät uusille toimialoille. 1990-luvulla pysyvästi työpaikkoja menettivät maa- ja metsätalous ja rakennustoiminta. Myös julkisen sektorin työpaikkojen määrä supistui. Maamme taloudesta tuli merkittävästi aiempaa avoimempi ja kansainvälisempi. Kun viennin osuus kokonaistuotannosta oli vuonna 1991 vain noin 20 prosenttia, se oli vuoteen 2000mennessä noussut jo 40 prosenttiin. Samanaikaisesti viennin ja teollisuustuotannon rakenne muuttui. Eniten suhteellista osuuttaan vuosikymmenen aikana kasvattivat metalliteollisuus ja erityisesti sähkö- ja elektroniikkateollisuus. Suurinta yksittäistä muutosta merkitsi Nokia Oy:n kehittyminen heikosti kannattavasta keskisuuresta monialayrityksestä maailman suurimmaksi matkapuhelinten valmistajaksi ja Euroopan arvokkaimmaksi teollisuusyritykseksi. Merkittävä osa laman jälkeisestä talouskasvusta olikin Nokian tai sen alihankkijoiden tuotannon kasvua. Samalla korkean teknologian osuus Suomen viennistä kasvoi. (Kiander 2001, 67.)

Jo laman aikana Suomessa tapahtui useita muutoksia, jotka mahdollistivat talouden rakennemuutoksen. Devalvaatiot paransivat merkittävästi yritysten kilpailukykyä ja tekivät nopean tuotannon kasvattamisen mahdolliseksi. Yritys- ja pääomaverotuksen uudistaminen ja verokantojen alentaminen 25 prosenttiin muutti Suomen nopeasti erittäin kilpailukykyiseksi kotimaaksi yrityksille ja niiden omistajille.

Ulkomaalaisomistuksen rajoitusten poistaminen vuonna 1993 avasi pörssin ulkomaisille sijoittajille. Suomen talouden globalisoituminen kiintyi: maahan alkoi virrata ulkomaisia sijoituksia, jotka vahvistivat valuuttavarantoa ja nostivat pörssikursseja. Samanaikaisesti suomalaisia suuryrityksiä muokattiin uudelleen monesti maiden rajat ylittävien yritysjärjestelyiden kautta. Monet vanhat omistajat saivat suuria myyntivoittoja samalla kun suuryhtiöiden omistus alkoi siirtyä ulkomaisiin käsiin. Pankkikriisi ja markkinoiden avautuminen hajotti Suomen perinteisen pankkikeskeisen ja ristiinomistukseen perustuneen yritysten hallintajärjestelmän. "Uusi maailma" edellytti yrityksiltä osakkeenomistajien varallisuuden maksimointia ja keskittymistä kannattavuuteen. Näitä tavoitteita pyrittiin edistämään mm. yritysten ammattijohdon optio-ohjelmien avulla. (Kiander 2001, 67-68.)

1990-luku toi suomalaisten sanavarastoon uuden käsitteen, markkinavoimat, jonka nähtiin rajoittavan poliittisten päättäjien liikkumatilaa. Sääteilyjärjestelmien purkaminen ja markkinoiden vapauttaminen ei kuitenkaan luonut Suomeen uutta parikymmentä suuryritysten johtajaa käsittävää valtakeskusta, vaan ennen kaikkea nämä muutokset merkitsivät suomalaisen vallankäyttöön globalisoitumista kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden ja niiden toimijoiden ulottaessa vaikutustaan suomalaiseen elinkeinoelämään.

Ne eivät ole kotimaisia markkinavoimia vaan kyllä ne ovat ulkomaalaisia tahoja. Suomen korkotason kannalta hyvin merkityksellinen on, että voimme yhä suuremmalla syyllä sanoa, että me olemme, meidän kotimaisten pelaajien merkitys on vähentynyt □ Kyllä tämä finanssimarkkinoiden markkinavoima, mikä siellä vaikuttaa, on laveampi kuin muutama kymmenen suomalaista.

Taluskriisissä ei ollut kysymys vain tavanomaisesta suhdannevaihtelusta kun otetaan huomioon monet rakenteelliset muutokset, jotka taloudessa laman vaikutuksesta tapahtuivat. Keskeiset muutokset yritysrakenteessa, tuotantorakenteessa ja ulkomaankaupan rakenteessa tapahtuivat markkinaehtoisesti.

Samanaikaisesti yhteiskunnan institutionaalinen pohjan kanssa suomalainen työmarkkinamalli ja julkisen sektorin rooli säilyivät pääpiirteissään ennallaan. Tämän institutionaalisen pysyvyyden ja lamaa seuranneen taloudellisen kasvun nopeuden perusteella on päätelty, että lamassa ei sittenkään ollut kysymys suomalaisen yhteiskuntamallin sopeutumiskyvyttömyydestä tai kasvupotentiaalin loppumisesta, vaan pikemminkin poikkeuksellisen syvästä rahoitus- ja velkakriisistä, joka kiihdytti yrityssektorin rakennemuutosta. (mt, 68.)

7. Hyvinvointivaltio kriisiytyy

Julkisten menojen leikkaukset ja hyvinvointivaltion palvelujen ja etuuksien karsinta olivat keskeinen osa suomalaista lamapolitiikkaa 1990-luvulla. Julkisen (2001, 13, 148) mukaan 1990-luvulla pysäytettiin Suomessa noin 30 vuotta kestänyt sosiaalipolitiikan ja hyvinvointivaltion laajenemisen kausi. Julkisen talouden säästöistä 70 prosenttia kohdistui sosiaali- ja terveysministeriön menoihin. Lama ja siitä seurannut valtion tulojen supistuminen ja menojen kasvu antoivat mandaatin, lähes vastaansanomattoman legitimitetin julkisten menojen säästöpäätöksille. Laman ja sitä seuranneen nousukauden jälkeen on ilmeistä, että kysymys oli syvemmästä muutoksesta kuin vain siitä, että julkiseen talouteen olisi tehty valtiontalouden tasapainotuksen edellyttämät säästöt: laman jälkeen ei enää palattu entiselle hyvinvointivaltion kasvu-uralle. Julkisen (2001, 297) termin eliittien mentaaliset mallit vaihtuivat: sosiaali- ja terveyspalveluja rationalisoitaessa hyväksyttiin realiteettina se, ettei kansalaisten oikeutettuihinkaan tarpeisiin voida vastata kollektiivisesti.

Varmaan joku osa suomalaisista on luottanut valtioon ja luottanut siihen, että olemme yhteisessä veneessä ja että kun toimin itse järkevästi, niin kokonaisuus saa siitä hyötyä. Ja kun kokonaisuus toimii järkevästi, niin minäkin hyödyn siitä. Tavallaan semmoinen identiteetti, että me olemme yhteiskunta, joka jollakin on tavalla koossa, niin se jollain tavalla murtui. Mä ajattelen, että yksi tyypillinen esimerkki voisi olla yrittäjät,

jotka uskoivat siihen, että kannattaa ottaa valuuttalainoja ja sitten tietysti asunovelalliset, kahden loukun asunovelalliset. Nämä ovat tyypillisiä ryhmiä, jotka menettivät ja arpeutuivat pysyvästi sitten ja traumatisoituvat ja menettivät tosiasiaassa monet mahdollisuutensa toimia järkevästi yhteiskunnan jäsenenä tai edistää edes omaa elämäänsä. Ja siinä on oikeutettua katkeruutta siitä, että he tekivät kaiken niinkuin piti. He olivat kunnan kansalaisia ja vieläpä aika yrittelijäitä. Ehkä silloin suomalainen konsensus sai pysyvän vamman.

Laman jälkeen Suomi sijoitti sosiaalipolitiikan piirissä olevaa henkilöä kohden suhteellisesti vähemmän rahaa kuin 1980-luvulla. Vaikka sosiaalipoliittisen tuen tarve ei suinkaan vähentynyt 1990-luvulla, etuuksien reaalin tai ainakin suhteellinen, joissakin tapauksissa jopa nimellinenkin taso, pääsääntöisesti aleni sosiaaliturvaleikkausten seurauksena. Tämä viittaa sosiaalipoliittisen kriisin jatkumiseen tai vaihtoehtoisesti pysyvään muutokseen sosiaalipolitiikan suunnassa ja laman jatkumiseen sosiaalipoliittisia etuuksia tarvitsevilla kotitalouksissa. Sosiaalimenojen kansantuoteosuus palasi vuoteen 2000 mennessä lamaa edeltävälle tasolle. (mt, 83, 86-9.)

Tästä huolimatta Suomen sosiaalimenojen bruttokansantuoteosuus etäännytti Stakesin vuonna 2000 koskevien ennakkotietojen mukaan edelleen EU:n keskiarvosta. Suomi käytti sosiaalimenoihin enää 25,2 prosenttia bkt:stä, kun muissa EU-maissa sosiaalimenojen osuus oli keskimäärin 27,6 prosenttia. Pohjoismaista Suomea pienemmän osan sosiaalimenoihin käytti vain Islanti. Suomen bkt-osuuden jyrkkää laskua selittää sosiaali- ja terveysministeriön ylläjohtajan Kari Välimäen mukaan eniten, 3-4 prosenttiyksikköä, poikkeuksellisen nopea talouskasvu. Sosiaalimenojen leikkaukset ovat syynä 2-3 prosenttiyksikön ja työllisyystilanteen koheneminen 1-2 prosenttiyksikön sosiaalimenojen laskuun bkt:ssä. (HS 30.1.2002.)

Lama koetteli kotitalouksia ankarasti. Käytettävissä olevat tulot henkeä kohti vuoden 1999 hinnoin eivät vielä vuonna 1998 ylittäneet vuoden 1991 tasoa. Nopea tuloerojen kasvu vuodesta

1995, jolloin talous oli jo kasvussa, kertoi pienituloisimpien kotitalouksien toimeentulon heikkenemisestä edelleen. Toimeentulotuen saajien määrä oli vuonna 2000 lamaa edeltävää aikaa suurempi. (Julkunen 2001, 83.)

Talouden elpyminen kuitenkin hyödytti suomalaisten enemmistöä. Vakituksissa työsuhteissa olevien tulot kehittyivät 1990-luvun puolivälin jälkeen varsin myönteisesti, ja useimmissa ammateissa reaaliensiot nousivat. Työssäkäyvien ostovoiman kehitystä tukivat lisäksi ansiotuloihin kohdistuneet verohelpotukset vuodesta 1996 lähtien. Kasvun hedelmät eivät kuitenkaan jakautuneet tasaisesti, vaan suurimman hyödyn saivat suurituloisimmat, joiden tulokehitys oli laman jälkeisinä vuosina kaikkien nopeinta. Kuitenkin kansalaisten suuri enemmistö oli 1990-luvun lopulla käytettävissä olevien tulojen ja varallisuuden suhteen paremmassa asemassa kuin koskaan aikaisemmin. (mt, 83.)

Monet yhteiskunnallisten jakojen ja suhteellisen heikossa asemassa olevien kansalaisten hyvinvoinnin kannalta tärkeät indikaattorit antoivat synkän kuvan vielä vuosituhaten vaihteessakin. Taloudellisten indikaattoreiden selvä paraneminen¹ ei heijastunut vastaavalla tavalla sosiaalipoliittisiin indikaattoreihin. "Suomalaisen yhteiskunnan instituutiot eivät 1990-luvun jälkipuoliskolla olleet viritettyjä tavalla, joka olisi tuonut taloudellisen kehityksen hedelmiä runsain mitoin myös yhteiskunnan syrjäytyneimmille ja heikompiosaisille ryhmille. Kannustavuuden ja säästöjen nimissä kasvun hedelmät ohjautuivat aktiiviselle työtä tekeväälle väestönosalle."(mt, 84-85.)

Poliitikot ovat vetäytyneet, nostaneet kädet pystyyn ja nähneet ongelman niissä turvarakenteissa, jotka on tehty kansalaisyhteiskunnan turvaksi □ Poliitiikan ja valtion vetäytyminen yleisenä tendenssinä on tämän 20 vuoden

¹⁷ Vuoden 2001 julkisen talouden tunnusluvut olivat Suomessa euroalueen parhaat. Julkisen velan kansantuoteosuus oli laskemassa 41 prosenttiin ja valtion velan 44 prosenttiin. (Julkunen 2001, 255.)

pääpiirre ja sehän jättää aina heikommat yhä enemmän suojaa vaille. Valtio ja kunta ovat heikompaa varten ja siksi vastustetaan valtion ja demokratian roolia, koska rahat silloin pitäisi jakaa □ Maassa, jossa on BKT suurempi kuin koskaan historian aikana kiistellään vaipoista ja ei ole ihmisiä tarjoamaan vanhuksille ruokaa, jotka siis näkevät nälkää vanhusten laitoksissa.

Ulosotossa olevien henkilöiden, maksuhäiriöistä kärsivien ja toimeentulotuen asiakkaiden määrä kasvoi jyrkästi laman aikana ja vastaavasti supistui jyrkästi laman jälkeen 1990-luvun jälkipuoliskolla. Tosin nämä osuudet olivatnoin kaksinkertaiset lamaa edeltäneeseen tilanteeseen verrattuna. Syrjäytyneimpien kansalaisten elämää leimaavat asunnottomuus, rikollisuus ja päihdeaineiden väärinkäyttö lisääntyivät myös 1990-luvun viimeisten vuosien aikana. Tilastokeskuksen tulonjakotutkimuksen perusteella taloudellinen köyhyys alkoi supistua vasta vuonna 1999. Tällöin köyhiksi on laskettu ne yhden tai useamman henkilön muodostamat kotitaloudet, joidenkäytettävissä olevat tulot jäävät alle puoleen mediaanikotitalouden tuloista. (Julkunen 2001, 84.)

Yksi osa Lipposen I hallituksen ohjelmaa oli julkisten menojen säästäminen. Vuosina 1996-1997 hallitus toteutti säästöohjelmia, joilla valtion menoja leikattiin noin 3,5 prosenttia bkt:n arvosta. Lamaa hoidettiin kovilla lääkkeillä. Vaikka säästöpolitiikassaan Lipposen hallitus jatkoi Ahon hallituksen finanssipoliittista linjaa, hallituksen ja johtavan hallituspuolueen ideologian vaihtuminen näkyi niissä keinoissa, joilla julkista taloutta pyrittiin tasapainottamaan. Ahon porvarihallitus oli kiristänyt palkansaajien verotusta, keventänyt pääoma- ja yritysverotusta, leikannut eläkkeitä, julkisen sektorin palkkoja ja julkisia palveluja sekä yrittänyt leikata myös ansiosidonnaista sosiaaliturvaa. Lipposen sateenkaarihallitus puolestaan kohdensi säästöjä perusturvaan (kodinhuolto- ja lapsilisät ansioista riippumaton perusturva), kuntien tukiin, maataloustukeen ja yritystukiin. Sitä vastoin julkiset palvelut ja ansiosidonnainen sosiaaliturva jätettiin

leikkausten ulkopuolelle. Palkansaajien verotusta kevennettiin, mutta yritys- ja pääomaveroja korotettiin. Kun Ahon hallituksen toimissa näkyi pyrkimys siirtää hyvinvointivaltion painopistettä enemmän perusturvan suuntaan ja vähemmän työ- ja työmarkkinasidonnaiseksi, Lipposen hallituksen linja oli päinvastainen. (mt, 65.)

Painotuseroa voidaan tulkita monella tavalla. Jyrki Smolander on esittänyt Lipposen hallituksen säästöpolitiikasta hyvinvointivaltion kannalta kriittisen tulkinnan, jonka mukaan Lipposen hallitus toteutti kilpailukykyprojektia Ahon hallitusta uskollisemmin keskittymällä tulonsiirtojen supistamiseen. Kilpailukykyajattelussa tulossiirroille annetaan nimittäin taloudelliselta kannalta vähemmän arvoa kuin palveluille. Tämän Smolander katsoo liittyvän siihen, että Lipposen hallitukset ovat Ahon hallitusta kiinteämmin tukeutuneet politiikan muotoilemisessa etujärjestöjen kanssa harjoitettavaan yhteistyöhön. (Puoskari 2002, 222.)

Pääministeri Lipposen talouspoliittisena neuvonantajana vuosina 1998-2001 toimineen Pentti Puoskarin (2002, 223) esittämän hyvinvointivaltion kannalta myönteisemmän tulkinnan mukaan vuosina 1995-1998 toteutetussa leikkausohjelmassa pyrittiin siihen, että yhteiskunnan solidaarisia rakenteita ylläpitävä hyvinvointivaltion ydin, julkiset palvelut, eivät vaurioituisi. Painotus ei Puoskarin mukaan kuitenkaan toteutunut alun perin kaavailulla tavalla, koska valtionvarainministeriön keväällä 1996 runnomat lisäleikkaukset kohdistuivat pääosin juuri kuntien valtionosuuksiin.

Kyselytutkimuksen mukaan kansalaisten keskuudessa suosituimpia sosiaalipoliittisia järjestelmiä ovat universaalit etuudet, joihin kaikki ovat oikeutettuja, kun taas vähiten suosittuja ovat tarveharkintaiset etuudet. Tästä huolimatta 1990-luvun puolivälin jälkeen kansaneläkkeen pohjaosa poistettiin ja sairausvakuutuksen peruspäivärahaa leikattiin. Sitä vastoin

ansiosidonnaista työttömyysturvaa ei leikattu. Tämän on tulkittu osoittaneen, että suurimpaan muutosvastarintaan kykenevät ansiosidonnaiset sosiaalivakuutusjärjestelmät ja niiden takana oleva voimakkaat etujärjestöt, kun taas universaalien etuuksien puolustaminen ei ole minkään erityisryhmän intressissä. Ahon porvarihallitus törmäsikin useasti hyvin organisoitun muutosvastarintaan, kun ay-liike torjui hallituksen kaavailemat ansiosidonnaisen työttömyysturvan heikennykset uhkaamalla yleislakolla. (Kiander 2001, 90.)

Vuosina 1991-1998 työttömyysturvaan, perhetukeen, asumisen tukeen, työllisyyspolitiikkaan, eläkkeisiin, sairausvakuutukseen ja kuntiin kohdistuneet menosäästöt¹ olivat yhteensä noin 7 miljardia euroa. Leikkausten uhreja olivat sairaat, työttömät, eläkeläiset, lapsiperheet, nuoret ja köyhät. Kaikkien näiden väestöryhmien saamia sosiaaliturvaetuuksia tai verohelpotuksia heikennettiin. Keinoina näiden heikompiensaisten sosiaalipalvelujen karsimisessa olivat etuuksien indeksikorotuksen jäädytys, etuuksien heikennys, saantiehtojen kiristyminen tai jopa koko etuuden poisto. (mt, 91.)

Kaikkia lamanaikaisia sosiaalietuuksien muutoksia ei kuitenkaan voida pitää pelkästään laman aiheuttamina. Lama mahdollisti politiikan, jota talouseliitit tavoittelivat jo ennen lamaa: markkinaehtoisuuden läpilyönnin, tulonjakosuhteiden muutoksen pääomatulojen ja voittojen hyväksi, viennin kilpailukyvyyn palautuksen, valtion tehtävien uudelleen arvioinnin, julkisen sektorin laajenemisen pysäytyksen ja hyvinvointimenojen kasvun jarruttamisen, ellei pysäyttämisen. Lamalla oli siten päätöksiä legitimoiva rooli. Jo ennen lamaa alkanut pyrkimys poliittisen agendan uudelleenasettamiseen sai

¹⁸ Säästöiksi tässä on laskettu kaikki sellaiset toimet, joilla on heikennetty eri menojen kehitystä verrattuna siihen kehitykseen, jossa mitään muutoksia ei olisi tehty. Suurin osa säästöistä ei siten ole menoleikkauksia, vaan menojen kasvun leikkauksia. (Kiander 2001, 90.)

voimaa talouskriisistä, mursi aikaisemmat poliittisesti korrekkit puhutavat ja sosiaalisen eetoksen sekä loi uudet tavat ajatella ja puhua vähempiosaisista ja hyvinvointivaltiosta. (Julkunen 2001, 63.)

Mun mielestä siis puolustus menetti aseensa laman takia. Se oli kai kauhean oleellinen, että se siis oli just semmoinen dramaattinen muutos, jossa vanhat argumentit ei kelpaa enää mihinkään, koska katsotaan, että niillä jouduttiin tähän lamaan. Lamallehan oli oleellista se, että se aluksi ikään kuin määritettiin, analysoitiin ihan väärin. Siis siinä syyllistettiin pohjoismainen demokratia ja hyvinvointivaltio. Kaikki ne meidän traditiot syyllistettiin, että niitten takia jouduttiin lamaan. Sitten myöhemmin taloustieteellinen tutkimus on kyllä viitannut aika vahvasti siihen, että syylliset pitää hakea omista joukoista. Talouspolitiikkahan se oli siellä, talous- ja pankkipolitiikka, niin sieltähän, Suomen Pankin politiikasta, mistä ne avaimet löytyy.

Hyvinvointivaltiokritiikissä (keskustelusta esim. Sipponen 2000, 312-3) yksi keskeinen kohde oli julkisen sektorin ylisuuri koko. Tosiasiassa ennen lamaa suomalainen hyvinvointivaltio ei ollut poikkeuksellisen suuri, vaan päinvastoin suppeampi kuin muissa Pohjoismaissa. Julkisten menojen bkt-osuus vuonna 1997 oli Suomessa 42, Norjassa 52, Ruotsissa 60 ja OECD:n eurooppalaisissa jäsenmaissa keskimäärin 50 prosenttia. Vuonna 1985 julkisella sektorilla työskentelevien osuus koko työvoimasta oli Suomessa 20 prosenttia kun se esimerkiksi Italiassa oli 15, Saksassa ja Yhdysvalloissa 16, Isossa Britanniassa 22, Norjassa 24 ja Ruotsissa 33 prosenttia.(mt, 170-1.)

Ilman lamaa leikkaukset eivät olisi menneet läpi, kuten nousukauden 1989-1990 kokemukset osoittavat: Holkerin hallitus yritti jarruttaa julkisten menojen kasvua, mutta törmäsi voimakkaaseen vastarintaan. Vaikka kansantalouden pahin kriisi oli ohitse jo vuonna 1994, valtion velka jatkoi kasvuaan vuoteen 1998. Näin velan kasvua voitiin käyttää perusteluna säästöpolitiikalle lähes koko vuosikymmenen ajan. Julkisessa keskustelussa ei juurikaan tullut esille, että Suomen julkinen velka oli koko 1990-luvun ajan pienempi kuin teollisuusmaissa

keskimäärin, ja että julkisen talouden alijäämäkin ylitti EU:n keskiarvon vain yhtenä vuonna. Kansainvälisessä vertailussa Suomessa ei siten ollut mitään erityisen vakavaa julkisen talouden kriisiä. Julkisessa keskustelussa korostetuilla alijäämä- ja velkaluvuilla Suomessa kuitenkin onnistuttiin luomaan kriisitietoisuus ja hyväksyntä säästöille. (Kiander 2001, 95-96, 100.)

Tulojako on Suomessa perinteisesti ollut varsin tasainen. Käytettävissä olevien tulojen erot kotitalouksien kesken ovat olleet teollisuusmaiden pienimpien joukossa. Tasainen tulonjako saavutettiin 1970-luvulla elinkeinorakenteen muutoksen, hyvinvointivaltion luomisen ja solidaarisen palkkapolitiikan seurauksena. Samanaikaisesti suhteellinen köyhyys onnistuttiin painamaan huomattavan vähäiseksi. (mt, 113.) 1990-luvun jälkipuoli sen sijaan merkitsi selvää käännettä tulonjaossa. Jako suurituloisiin ja pienituloisiin on selkeämpi kuin kertaakaan sitten 1970-luvun. Jaon merkitystä korostaa edelleen se, että suuri- ja pienituloisten tulonlähteet ovat eriytyneet ja että jako näihin tuloryhmiin menee pitkälti päällekkäin muiden sosiaalisesti merkityksellisten jakojen kanssa. (Uusitalo 2000, 39-40.)

Käytettävissä olevat tulot henkeä kohden supistuivat jopa 12 prosenttia vuodesta 1991 vuoteen 1995 tultaessa ja palautuivat lamaa edeltäneelle tasolle vasta 1998. Tästä nopeasta tulotason supistumisesta ja työttömyyden kasvusta huolimatta lamavuodet eivät kasvattaneet tuloeroja. Köyhät köyhtyivät, mutta niin kävi hyväosaisillekin. Tulonjako ei muuttunut pahimpina lamavuosina, vaan tuloerot alkoivat kasvaa vasta vuonna 1995 eli siinä vaiheessa, kun lamasta alettiin toipua. Vuonna 2000 voitiin puhua jo merkittävästä tulojaon muutoksesta ja aiempaan verrattuna suuresta tuloerojen kasvusta. Vuoden 1995 jälkeen suurituloisimmat vaurastuivat, pienituloiset köyhtyivät ja taloudellinen eriarvoisuus kasvoi. Kun väestön suurituloisimman kymmeneksen eli desiilin tuloja

kuvataan vuonna 1990 indeksiarvolla 118, vuonna 1999 se oli kohonnut jo 147:ään. Samanaikaisesti köyhimmän desiilin indeksiarvo olipudonnut 33:sta ja 31:een. Tulojen suuruutta mittaava giniprosentti (mitä pienempi luku, sitä tasaisempi tulonjako) oli noussut 21:sta 24:ään. Tulonjaon nopea muutos oli seurausta omaisuustulojen, varsinkin osinkojen ja myyntivoittojen voimakkaasta kasvusta. Omaisuustuloista yli puolet keskittyy suurituloisimmalle väestön kymmenekselle. (Kiander 2001, 115; Uusitalo 2000, 45; ks. myös Julkunen 2001, 262-5.)

Mitkä väestöryhmät sitten olivat suuren laman voittajia ja häviäjiä? Ensinnäkin 1990-luvun murros merkitsi yhteiskunnallisten jakojen syventymistä. Tulojaossa tapahtuneet muutokset, kuten tulonsaajien ylimmän desiilin tulojen nopea kasvu ja alimman desiilin jääminen muista jälkeen, antoivat aihetta keskustelulle väestön jakautumisesta menestyjiin, sinnittelijöihin ja putoajiin, 20/80 □ yhteiskunnasta tai A- ja B- luokan kansalaisista. Muutokseen vaikuttivat tulonjaon muutos pääomatulojen hyväksi, pääomatulojen verotuksen keveneminen ja julkisen talouden säästösyistä aiheutunut tulonsiirtojen hidas kehitys. Ehkä tärkein syy tulonjaon muutokselle kuitenkin oli yritysten kannattavuuden voimakas parantuminen ja omaisuusarvojen kasvu, joiden vaikutuksesta omaisuustulot kasvoivat voimakkaasti. Kotitalouksien varallisuuden jakautuminen muuttui vuosien 1994 ja 1998 välillä epätasaisemmaksi: varallisuuden tuottamista tuloista yli puolet keskittyi suurituloisimmalle kymmenekselle. Lisäksi tämän kymmenyksen sisällä parhaiten ansaitsevan ylimmäisen prosentin osuus oli huomattavan suuri. Tähän ylimpään kymmenekseen kuuluvat suomalaiset pystyivät 1990-luvun lopulla parantamaan sekä absoluuttista että suhteellista asemaansa samanaikaisesti kun tulonsiirtojen varassa elävät pienituloisimpien asema heikkeni. Pienituloisimpien suhteellista asemaa heikensivät osin

köyhtyi, vaikka myös sen reaalin ostovoima kasvoi hienokseltaan. (Kiander 2001, 121; ks. myös Julkunen 2001, 267-74; Uusitalo 2000.)

Laman vaikutuksesta myös toimeentulotuen saajien määrä kasvoi. Sosiaaliturvajärjestelmän heikkouksiin viittaa se, että toimeentulotuen saajista vuonna 1995 kolme neljäsosaa sai tätä tukea jonkin muun toimeentuloturvaetuuden täydennykseksi. Edes toimeentulotuki ei ole viimeisenä turvamuotona aukoton. Tilastokeskuksen arvion mukaan vuonna 1994 142 000 henkilöä oli jäänyt liian vähälle ruoalle. Ajankuvana ruokapankit ja niiden jakama ruoka-apu viittaavat uuteen ja vakavaan perustoimeentulo-ongelmaan. Pääkaupunkiseudun diakoniatuimikunnan avustusasiakkaista vuosina 1996-1998 valtaosa oli saanut toimeentulotukea, mutta se ei ollut poistanut muun tuen tarvetta, sillä yli kolmella viidesosalla heistä tulot jäivät toimeentulotukinormin alapuolelle. Köyhyyden kasvusta ja sosiaaliturvajärjestelmän aukoista viestitti se, että suomalaisten perusturvasta huolehtiminen näytti työttömyyden pitkittyessä jäävän yhä enemmän kirkon ja muiden epävirallisten avustusjärjestöjen vastuulle. Tätä voidaan pitää tyypillisenä konservatiivisen hyvinvointivaltiomallin eteläeurooppalaisille versiolle, mutta ei pohjoismaiselle hyvinvointivaltiomallille. Suomalainen hyvinvointivaltio alkoi saada köyhäinhuoltovaltion piirteitä. (Kiander 2001, 120-121.) Kuntien ulkoistaessa toimintojaan kaikkein huono-osaisimpien kansalaisten palvelut ovat jäämässä kasvavassa määrin sosiaali- ja terveysalan vapaaehtoisjärjestöjen vastuulle (Myllymäki & Tetri 2002).

Niinikään suomalainen perhepolitiikka siirtyi askeleen verran uusliberalistiseen suuntaan yhteiskunnan tuen perheille vähetessä. Muutokset kuitenkin lähtivät selvästi säästötarpeista ja jäivät loppujen lopuksi suhteellisen vähäisiksi. Vaikka etuudet heikkenivät, järjestelmän rakenteita ei kuitenkaan muutettu. Tästä huolimatta julkisen vallan vastuu

lapsiperheiden hyvinvoinnista supistui päivähoitopalveluita lukuun ottamatta kaikissa perhetuen muodoissa. Vuonna 1994 Ahon porvarihallituksen johdolla tehty ns. perhetukipaketti merkitsi tappiota kodinhoidon tukea saaville perheille. (Kiander 2001, 130.)

Merkille pantavaa on, että perhepolitiikassa erityisesti keskusta on painottanut kodinhoidon tuen kehittämistä, kun taas sosiaalidemokraatit ovat preferoineet kunnallisten päivähoitopalveluiden kehittämistä. Vuonna 1996 Lipposen sateenkaarihallituksen johdolla kodinhoidon tukea leikattiin rajusti ja vähän myöhemmin se korvattiin hoitotuella. Lapsivähennyksen poistaminen kiristi verotusta jopa kahdessa eri vaiheessa: kunnallisverotuksen lapsivähennyksen poistamisen seurauksena myös perusvähennys pieneni. Huomattavasti kiristyneen verotuksen seurauksena nettomääräinen kodinhoidontuki supistui enemmän kuin lapsilisää nostettiin. Veronkorotukset ja samanaikainen heikko tulokehitys alensivat lapsiperheiden elinvaraa selvästi. Näistä muutoksista huolimatta perhepolitiikan kokonaisuus muuttui suhteellisen vähän. Julkisen talouden säästöt eivät aiheuttaneet syvää rakenteellista muutosta suomalaiseen perhepolitiikkaan. Suomalainen perhepolitiikka sisältää edelleen runsaasti kaikkia pohjoismaisen ideaalimallin mukaisia tavoitteita. (Kiander 2001, 130.) Kokonaiskuvaksi 1990-luvun murrosten vaikutuksista suomalaiseen hyvinvointivaltioon jää se, että sen rakenteet onnistuttiin pitämään pystyssä (ks. esim. Julkunen 2001), mutta sosiaalisten turvaverkkojen "silmä koko" kasvoi. Sosioekonomisella ja koulutuksellisella asemalla ei ole yhteyttä pelkästään tulotasoon, vaan myös terveyteen. Lukuisat tutkimukset ovat 1980-luvun alusta lähtien osoittaneet, että sosioekonomisen aseman, ts. ammatin, koulutuksen ja tulojen mukaiset terveydentilan erot ovat selvät ja myös valitettavan sitkeät. Useimmissa maissa terveydentilan sosiaaliluokkaerot ovat joko kasvaneet tai säilyneet ennallaan. Viime

vuosikymmeninä terveyserojen selvää ja johdonmukaista kaventumista ei liene todettu yhdessäkään maassa. (Rahkonen & Lahelma 2002, 275).

Sosiaaliryhmien terveyseroille on esitetty erilaisia selityksiä (ks. mt, 275-276). Edes sosioekonomisen aseman ja terveydentilan välisen yhteyden kausaalisuudesta ja sen suunnasta ei vallitsi täyttä yksimielisyyttä. Useimmat tutkijat lienevät kuitenkin nykyään sitä mieltä, että terveydentilaa koskevat erot sosiaalisten kerrostumien välillä palautuvat moneen tekijään ja osaselitykseen sekä näiden yhteisvaikutukseen. Yhteiskunnan rakenne ja eriarvoisuus vaikuttavat sekä elinoloihin että terveyskäyttäytymiseen, ja nämä molemmat puolestaan vaikuttavat terveydentilan luokkaeroihin, joskin eri tekijöiden suhteellinen merkitys saattaa vaihdella esimerkiksi eri maissa. (mt, 276.)

Parin viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana suomalaisten terveys on kohentunut, mutta eri tavoin eri sosiaaliryhmissä. Toimihenkilöt, työssäkäyvät, hyvätuloiset ja korkeasti koulutetut ovat terveempiä kuin työntekijät, työttömät, pienituloiset ja pelkän perustason koulutuksen saaneet. Esimerkiksi korkeasti koulutettu 35-vuotias mies elää lähes kuusi vuotta pidempään kuin perusasteen koulutuksen saanut mies. Ero on kasvanut puolitoista vuotta parissa vuosikymmenessä. Naisilla erot ovat samansuuntaiset, mutta eivät yhtä jyrkät. Ylempi toimihenkilönainen voi odottaa elävänsä noin kolme vuotta pidempään kuin työntekijäasemassa oleva nainen. Kuolleisuuserot ovat Suomessa suuremmat kuin useimmissa muissa Länsi-Euroopan maissa. (Kangas ym. 2002.)

Odotettua elinikää selvemmin sosiaaliryhmien väliset erot näkyvät sairastavuustilastoissa. Korkeasti koulutettu mies voi odottaa elävänsä terveenä 10,9 vuotta ja nainen 8,4 vuotta pidempään kuin enintään perusasteen koulutuksen saanut henkilö. Väestöryhmien välisten kuolleisuuserojen

lisääntyminen selittyy muutamassa kuolinsyryryhmässä tapahtuneilla muutoksilla. Sydän- ja verisuonitaudit ovat vähentyneet nopeimmin hyväosaisilla, mihin ovat vaikuttaneet heidän elintavoissa tapahtuneet muutokset. Esimerkiksi hyväosaiset miehet ovat vähentäneet tupakointia tuntuvasti, mitä ei ole tapahtunut työntekijäpuolella. Alkoholiin liittyvä kuolleisuus on puolestaan lisääntynyt erityisesti alimmissa sosiaaliryhmissä. (mt.)

Sosiaaliryhmien väliset terveyserot eivät selity pelkästään elämäntavoilla, vaan myös ns. kulttuurisella pääomalla on vaikutusta erojen syntyyn. Toisin sanoen kysymys on hyväosaisuuden kasautuvasta vaikutuksesta. Kansanterveyslaitoksen ylilääkäri Seppo Koskisen mukaan sosiaalisella asemalla on vaikutusta siihen, että toiset kykenevät hyödyntämään terveyspalveluita paremmin kuin toiset. Hyväosaiset pääsevät paremmin osallisiksi uusista hoitomuodoista. "He osaavat pyytää ja vaatia, ja tietävät mitä on tarjolla. Kyse voi olla myös leikkaushoitoon ohjaukseen käytännöstä, jossa yksityissektorilla on vahva rooli. Erot voivat kärjistyä sitä kautta." Suuri merkitys on myös niillä kulttuurisilla merkityksillä, joita asioille annetaan eri väestöryhmissä. "Kaikki eivät koe elämää pelikenttänä, jossa tehdään terveyden kannalta rationaalisia valintoja. Muut arvot voivat olla keskeisempiä. Pitäisi pyrkiä vaikuttamaan terveyttä vaarantavien elintapojen kulttuuriin kytköksiin, joissa mainonta on osatekijänä." (AL 27.3.2002.)

Mitkä olivat sitten laman vaikutukset eri väestöryhmien terveyteen? Väestöryhmien sairastavuus ja kuolleisuuserojavuosina 1986 ja 1994 tutkineet Rahkonen ja Lahelma (2002, 286-287) päätyvät johtopäätökseen, että sosiaaliluokan yhteys sairastavuuteen ja kuolleisuuteen on suomalaisilla miehillä ja naisilla edelleen selvä koskien koko sosiaalista hierarkiaa. Toinen heidän johtopäätöksensä on, että 1990-luvun lama ei johtanut sosioekonomisten terveyserojen

kasvuun, vaan erot pysyivät ennallaan tai osin jopa kaventuivat. Paradoksaalista on, että laman koetellessa Suomea samanaikaisesti tapahtui kansalaisten terveyden kannalta myönteistä, osin jopa laman aiheuttamasta niukkuudesta johtunutta kehitystä. Terveellisemmät elintavat yleistyivät: alkoholin kulutus laski, ravitsemustottumukset kehittyivät terveellisempään suuntaan ja tupakointi väheni. Odottamattomasti jopa työttömyyden ja terveydentilan välinen yhteys heikkeni. Tämä selittyneen paljolti sillä, että 1990-luvun laaja työttömyys oli sikäli aikaisempaa "demokraattisempaa", että se kosketti kaikkia sosiaalisia kerrostumia. Laman aikana työttömäksi joutumiseen ja työttömänä pysymiseen eivät vaikuttaneet henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten terveys ja työkyky samalla tavoin kuin 1980-luvun suhteellisen alhaisen työttömyyden oloissa. Silti 1990-luvulla työttömien itse kokema terveys oli jonkin verran huonompi ja sairastavuus korkeampi kuin työssä olevien. (mt, 283, 286-287.)

On huomattava, että Rahkosen ja Lahelman aineisto ei kata koko 1990-luvulla tapahtuneita muutoksia, vaan rajoittuu vuoteen 1994, jolloin talous oli juuri kääntynyt nousuun. He itsekin toteavat, että osa laman ja työttömyyden kielteisistä seuraamuksista terveydelle ilmenee vasta pidemmällä aikavälillä ja viittaavat aiempiin tutkimuksiin, joiden mukaan jo lapsuuden elinolot vaikuttavat aikuisena koettuun terveyteen. "Jos näin on edelleenkin, niin pitkäaikaistyöttömyydestä kärsineiden perheiden lasten terveydentila saattaa olla muita huonompi heidän aikuistuttuaan." (mt, 287.) Tosin sanoen kysymys olisi huono-osaisuuden periytymisestä.

Samassa teoksessa julkaistussa artikkelissa Sakari Kainulainen (2002) päätyy suoraviivaisempiin johtopäätöksiin laman vaikutuksista eri väestöryhmiin. Tarkasteltaessa huono-osaisuuden (indikaattoreina huono asumustaso, työkyvyttömyys, köyhyys, työttömyys, toimeentulotuki) jakautumista vuosina 1990-1995 kokonaiskuvaksi muodostuu

laman vaikutusten epätasainen kohdentuminen sosiaalisiin kerrostumiin. Hänen tutkimuksensa (mt, 267-268) mukaan laman seuraukset olivat vähäisimmät ylempien toimihenkilöiden keskuudessa, joista 83 prosentin asema oli hyvä sekä ennen lamaa että sen jälkeen. Hyväosaisia sekä ennen että jälkeen laman oli alemmista toimihenkilöistä 63 prosenttia, työntekijöistä 43 prosenttia, yrittäjistä 42 prosenttia ja maanviljelijöistä vain 30 prosenttia. Maanviljelijöiden pieni osuus hyväosaisten joukossa näkyi vastaavasti yliedustuksena huono-osaisten joukossa: kun koko väestöstä huono-osaisia oli vain 9 prosenttia, maanviljelijöistä heitä oli eniten, 28 prosenttia. Yleisintä huono-osaisuuden lisääntyminen lamavuosina oli kuitenkin yrittäjien keskuudessa, sillä kolmasosalla heistä asema heikkeni laman aikana sitä edeltävään nähden. Toisaalta laman vaikutukset maanviljelijöihin ja yrittäjiin kohdistuivat siinä mielessä epätasaisesti, että viidesosalla kumpaankin ryhmään kuuluvista asema jopa parani lamaa edeltävään tilanteeseen verrattuna. Erot miesten ja naisten välillä olivat systemaattisia siten, että luokka-asemasta riippumatta miehet olivat naisia useammin hyväosaisia, joskin selkeimmät erot löytyivät alemmista sosiaalisista kerrostumista eli maanviljelijämiesten ja -naisten sekä työntekijämiesten ja -naisten väliltä.

8. Alueellinen eriarvoisuus kasvuun

Lamalla oli myös alueellinen ulottuvuutensa. Ilmansuunnasta, alueesta ja maakunnasta riippuen lama sai erilaisia ilmenemismuotoja. Kaikki eivät olleetkaan samassa veneessä. "Laman maantiede jakoi alueita jyviin ja akanoihin". (Salovaara-Moring 2002, 113-114.)

Suhteellisesti suurinta henkeä kohti laskettu reaalityulojen supistuminen oli kaupunkimaisissa kunnissa ja vähäisintä maaseutumaisissa kunnissa. Myös maaseutumaiset kunnat elpyivät nopeimmin laman jälkeen, sillä niissä vuoden 1990 reaalityulon taso oli vuonna 1997 jo selvästi ylitetty, kun taas

taajaan asutuissa kunnissa oltiin vielä selvästi tuon tason alkupuolella ja kaupunkimaisissa kunnissa juuri päästiin lamaa edeltäneelle tasolle. Mitään suurta rakenteellista muutosta ei kokonaisuudessaan tapahtunut näiden kolmen kuntatyyppin suhteellisessa asemassa laman aikana tai välittömästi sen jälkeen. Alue-erot eivät siten revenneet, vaan lama kurjisti kaikkia alueita verraten tasapuolisesti. (Kiander 2001, 123-125.)

Lama iski koko maahan, joskin hieman ankarammin köyhemmille alueille. Syynä tähän olivat jalostus- ja palvelutuotannon rakenne-erojen ohella julkisen sektorin leikkausten ja maatalouden rationalisoinnin vaikutuksen kohdistuminen kovemmin köyhemmille alueille. Kun julkisten menojen leikkausten syynä oli lama, maatalouden supistukset johtuivat lähinnä EU-jäsenyydestä. Työllisyys heikentyi lamavuosina verraten tasaisesti maan eri osissa. (mt, 126.)

Sitä vastoin vasta lamasta nouseminen lisäsi eriarvoisuutta maan eri alueiden välillä kuten myös eri väestöryhmien välillä tulojen kehityksellä mitattuna. Eräitä alueita nousukausi ei kohdannut lainkaan 1990-luvulla. Alueiden väliset suhteelliset tuloerot kaventuivat 1970-luvun alusta aina vuoteen 1996 saakka, jolloin ne kääntyivät kasvuun (Riihelä & Sullström 2001, 100). Syrjäisemmät seudut olivat 1990-luvun lopulla tyhjenemässä. Vuosituhannen vaihteessa yli 250 kunnassa kuolleisuus ylitti syntyvyyden. 1960-luvun "suurelle muutolle" tyypillistä alue-eroja tasoittavaa teollistamis- ja maatalouspolitiikkaa ei enää 1990-luvulla harjoitettu. Talouden kasvu keskittyikin nyt □ osin hallituksen kasvustrategian mukaisesti, mutta erityisesti teollisen rakennemuutoksen seurauksena □ kasvukeskuksiin. Tilastokeskuksen arvion mukaan varsinaisia kasvukeskuksia on kuitenkin Nokia-vetoisen Salon ohella vain kolme: Helsingin, Tampereen ja Oulun seudut. Niiden menestys on perustunut keskittymisen kierteeseen: nämä keskuksset ovat tarjonneet otollisimmat

kasvuympäristöt osaamiseen ja erityisesti korkean teknologian kehittämiseen ja soveltamiseen perustuvalla tuotannolla. Yritykset ovat hakeutuneet yliopistojen yhteyteen, jossa niille on tarjolla hyvin koulutettua työvoimaa. Tätä polarisoitumiskehitystä on osaltaan vauhdittanut elinkeinopolitiikan ja tiede- ja teknologiapolitiikan painopisteen siirtäminen perinteisistä tukimuodoista tutkimukseen ja tuotekehitykseen. Tutkimus- ja kehitystoimintaa ei harjoiteta 'syräkylillä'. Esimerkiksi Teknologian kehittämiskeskuksen tutkimukseen myöntämistä varoista 51 prosenttia ja tuotekehitysrahoituksesta 38 prosenttia ohjautui vuonna 2000 Uudellemaalle. (Sm 12.1.2001; HS 3.1.2000 Julkunen 2001, 125.)

Kuva hyvinvoinnin alueellisesta jakautumisesta tarkentuu, jos taloudellisen menestyksen lisäksi mittareiksi otetaan henkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin liittyviä tekijöitä. Tällöin maa ei jakaudukaan yksiselitteisesti köyhäksi pohjoiseksi ja idäksi ja rikkaaksi länneksi ja eteläksi tai hyvinvoiviksi kaupungeiksi ja pahoinvoivaksi maaseuduksi. Raja kulkeekin maaseudun sisällä. Kaupunkien kasvukeskusten vaikutuspiirissä oleva maaseutu voi hyvin, kun taas harvaan asutulla, rintamailta kaukana olevalla maaseudulla hyvinvointi ei kasva tai jopa vähenee. Niiden väliin jää perinteinen ydinmaaseutu, jolla voi mennä hyvin tai huonosti. Stakesin tutkimuksessa *Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa* (Kainulainen ym. 2001) pahoinvointialueeksi¹ saatiin 110 kuntaa, jotka muodostavat eräänlaisen pussinperän: matala elintaso yhdistyy psyykkisiin ja sosiaalisiin ongelmiin. Alueeseen kuuluu pääosa Pohjois- ja Itä-Suomen kunnista, mutta Keski-Suomen ja Etelä-Savon kautta pahoinvoinnin kieleke ulottuu aina Hämeeseen ja Etelä-Pohjanmaalle. Mitä pohjoisemmaksi mennään, sitä huonommin maaseutu jaksaa. Sitä vastoin etelässä kaikkialla maaseudulla voidaan hyvin. Vuosina 1994-1998 kaupunkiseudun keskusten hyvinvointi lisääntyi yli

kaksinkertaisesti verrattuna harvaan asuttuun maaseutuun, jossa lähtötasokin on alhaisempi. (ks. myös Riihelä & Sullström 2001, 125.¹⁹)

Maaailman terveysjärjestön (WHO) vuonna 2000 julkistama raportti *Maailman terveystilanne 2000* herättikin Suomessa keskustelua maan terveysjärjestelmän tilasta. Suomi sijoittui 191 maata kattavassa vertailussa vasta 31. sijalle. Professori Juhani Lehdon (2000) mielestä Suomen heikko sijoitus nimenomaan kansanterveysmittareilla arvioituna liittyy vahvasti siihen, että Suomessa eri väestöryhmien väliset erot ovat suuret. Naisten miesten kuolleisuuserot ovat poikkeuksellisen suuret. Myös pienituloisten ja vähän koulutettujen terveys on huomattavasti heikompi kuin suurempituloisten ja koulutettujen. Lehdon mielestä Suomen kansallisessa terveystilanteessa väestöryhmien terveyserojen vähentäminen ei ole saanut samanlaista asemaa kuin esimerkiksi Englannissa ja Ruotsissa.

Hannu Sorri on tutkinut laman seurauksena koetun henkisen pahoinvoinnin luonnetta ja määrää eri puolilla Suomea kirkon palvelemaan puhelimeen tulleiden soittojen (n. 68 000 soittoa vuosina 1991-1996) valossa. Tutkimuksen mukaan myös henkinen pahoinvointi kehittyi alueellisesti eri tavoin. Kun joillekin alueille oli enemmän tyyppillistä syvenevä yksinäistyminen, toisilla alueilla ahdinko oli taas kriisityypistä. Tässä suhteessa maaseutu ja kasvukeskukset erosivat toisistaan. Lama-aikana ongelmat kasaantuivat ja kärjistyivät. Hyvässä

¹⁹ Stakesin tutkimuksessa hyvinvoinnin mittareina on käytetty tulojen lisäksi koulutusta, työllisyyttä, terveydentilaa, asumisolaja, rikollisuutta, psykiatristen potilaiden ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrää, alkoholin aiheuttamia kuolemia, toimeentulotuen saajia, velkajärjestelyjä ja itsemurhia.

²⁰ Aluetilinpidon mukaan vuodesta 1990 vuoteen 1997 pääkaupunkiseudun bruttokansantuoteosuus kasvoi 3,4 prosenttiyksikköä. Osuutta menettivät Etelä-Suomi 1,4, Väli-Suomi 1,8 ja Pohjois-Suomi 0,2 prosenttiyksikköä. Henkilöä kohden laskettu bkt oli vuonna 1997 vuoteen verrattuna pääkaupunkiseudulla 1,12-kertaistunut, kun taas se oli muussa Etelä-Suomessa 1,11, Väli-Suomessa 1,07 ja Pohjois-Suomessa 1,08-kertaistunut. (Riihelä & Sullström 2001, 109.)

asemassa olevien tilanne muuttui entistä paremmaksi, kun taas huonommassa asemassa olevien tilanne heikentyi entisestään ja kuormitukset kasaantuivat. Lama-ajan muutokset Palvelevan puhelimen soittajakunnassa paljastivat tutkijan mukaan syvenevän kahtiajaon, jossa sosiaaliselta pääomaltaan köyhät köyhtyivät edelleen ja alueelliset erot ahdingossa kasvoivat. Näin taloudellisesta kriisistä näytti lähteneen liikkeelle henkinen lama, joka lisää ihmisten eriarvoisuutta henkisessä hyvinvoinnissa. Heikkojen ryhmien pahoinvointi kasvaa pärjäämisen edellytykset vähenevät. (Sorri 2001, 136). Sorrinkin tutkimustulos on yhdenmukainen tulonjako- ja hyvinvointitutkimusten tuottamien tulosten kanssa, ja se viittaa ihmisten entistä voimakkaampaan polarisoitumiseen, uusluokkamuodostukseen ja uuden alaluokan syntymiseen. (Julkunen 2001, 128-129.)

Laman jälkeen talouden voimakas kasvu ja rakennemuutos ei johtanut pelkästään väestöryhmien tuloerojen kasvuun vaan myös uuden □suuren muuton□ liikkeellelähtöön. Muuttoliikkeen kiihtymisellä oli kuitenkin alueiden välisten tuloerojen kasvua hillitsevä vaikutus. Ilman muuttoliikettä taantuvien alueiden väestön tulot olisivat kehittyneet vielä toteutumattakin heikommin. (Julkunen 2001, 125.)

Myöskin työllisyys parani hyvin eri tavoin maan eri osissa. Helsingin ja muiden suurimpien kasvukeskuseutukuntien laman aikana hävinneistä työpaikoista palautui neljä viidesosaa vuoteen 1998 mennessä, kun taas maakuntakeskuseutukunnissa työpakoista palautui alle kaksi viidesosaa ja maaseutumaisissa seutukunnissa vain neljännes. Vastaava alueellinen erilaistuminen on havaittavissa maakuntatasolla lamasta toipumisen jälkeen. (mt, 126.)

Lama ei merkinnyt pelkästään kuntien välisen vaan myös niiden sisällä asuinalueiden välisen kehityksen eriytymistä. Ainakin pääkaupunkiseuduilla on syntymässä selvä jako rikkaiden ja köyhien asuttamiin kaupunginosiin. Kun kaupunginosien

sosioekonomiset erot kaventuivat jatkuvasti 1950-luvulta alkaen, suuri lama katkaisi kehityksen ja pääkaupunkiseudun kaupunginosien väliset erot ovat kasvaneet koko 1990-luvun ajan. Tässä tilanteessa eivät ainoastaan kulutusmahdollisuudet ole eriytyneet eri alueilla, vaan myös elämäntavat. Köyhimmissä ryhmissä ja -alueilla yhteiskunnan apu ei enää riitä, vaan eletään sukulaisavun turvin. (Kortteinen & Vaattovaara 1999.)

LÄHTEET

- Andersson, Claes (2000), *Kaksitoista vuotta politiikassa - katkelmia, muistikuvia, unia*. Suom. Leena Vallisaari. Helsinki: WSOY.
- Arter, David (1999), *Scandinavian Politics Today*. Manchester: Manchester University Press.
- Heikkilä, Heikki (2001), *Ohut ja vankka journalismi. Kansalaisuus suomalaisen uutisjournalismin käytännöissä 1990-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Heinonen, Visa & Mykkänen, Juri & Pantzar, Mika & Ropponen, Seppo (1996), *Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumallit valtiovarainministeriön budjettiesitelmissä 1974-1994*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Hetemäki, Martti (1998), 'Finanssipolitiikka Emussa'. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 94:1, 6-20.
- Julkunen, Raija (2001), *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kainulainen, Sakari & Rintala, Taina & Heikkilä, Matti (2001), *Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Kahtia jakautuva Suomi? -tutkimusprojektin julkaisu. Tutkimuksia 114*. Helsinki: Stakes.
- Kangas, Ilka & Keskimäki, Ilmo & Koskinen, Seppo & Manderbacka, Kristiina & Lahelma, Eero & Prättälä, Ritva & Sihto, Marita (toim.), *Kohti terveyden tasa-arvoa*. Helsinki: Edita.
- Kantola, Anu (2002a), *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Loki-kirjat.
- Kantola, Anu (2002b), □Se keskustelu jäi käymättä □ poliittinen eliitti ja talouskriisin julkisuus□. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.), *Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Palmenia-kustannus. 263-300.
- Kiander, Jaakko (2001), *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Julkaisuja 27:5. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

- Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti (1998), *Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*. Helsinki: Taloustieto.
- Kivikuru, Ullamaija (1996), *Kansa euromyllyssä. Journalismi, kampanjat ja kansalaisten mediamaiset Suomen EU-jäsenyyssprosessissa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kortteinen, Matti & Vaattovaara, Mari (1999), □Pääkaupunkiseudun kehityssuunta on kääntynyt□. *Yhteiskuntapolitiikka*. Nr 4. 342-351.
- Kosonen, Pekka (1989), *Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit*. Tampere: Vastapaino.
- Kosonen, Pekka (1998), *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kulha, Keijo(2000), *Kuilun partaalla. Suomen pankkikriisi 1991-1995*. Helsinki: Otava.
- Luostarinen, Heikki (1993), 'Julkisuus: Ennen kuin kansalainen katoaa. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.), *Kestävyyskoe. Kirjoituksia 90-luvun Suomesta*. Tampere: Vastapaino. 235-259.
- Minkkinen, P & Patomäki, Heikki (1997), *Yhdentymisen ja rahaunionin politiikkaa. Suomi ja Emu globaalissa poliittisessa taloudessa*. Helsinki: Like.
- Mitä Missä Milloin (1994). Helsinki: Otava. (MMM)
- Mitä Missä Milloin (1995). Helsinki: Otava. (MMM)
- Myllymäki, Arvo & Tetri, Eija (2002), *Raha-automaattiyhdistys kansalaispalvelujen rahoittajana*. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö.
- Mörttinen, Matti (2000), □Media tiedonvälittäjänä, opettajana ja pelinappulana□. Teoksessa Raunio, Tapio & Wiberg, Matti (toim.), *EU ja Suomi. Unionijäsenyyden vaikutukset suomalaiseen yhteiskuntaan*. Helsinki: Edita. 95-113.
- Paasio, Pertti (2000), *Brysselin paanalla*. Jyväskylä: Gummerus.
- Paastela, Jukka (1995), *Valhe ja politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pekkarinen, Jukka & Heinonen, Visa (1998), 'Talouspolitiikka ja kansantaloustieteellinen asiantuntemus Suomessa'. Teoksessa Mykkänen, Juri & Koskinen, Ilpo (toim.), *Asiantuntemuksen politiikka -professiot ja julkisvalta Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino. 84-99.
- Pokka, Hannele (1995), *Porvarihallitus*. Helsinki: WSOY.
- Puoskari, Pentti (2002), *Laman varjo ja sateenkaari. talouspoliittinen päiväkirja 1900-luvulta*. Helsinki: Edita.
- Rahkonen, Ossi & Lahelma, Eero (2002), 'Sosiaalinen rakenne ja väestön terveys'. Teoksessa Piirainen, Timo & Saari, Juho (toim.), *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö?*. Helsinki: Gaudeamus. 273-290.
- Ranki, Risto (2000), *Haltia vai haltija? Harri Holkerin hallituksen talouspoliittinen ministerivaliokunta*. Helsinki: Edita.

Riihelä, Marja & Sullström, Risto (2001), *Tuloerot ja eriarvoisuus suuralueilla pitkällä aikavälillä 1971-1998 ja erityisesti 1990-luvulla*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuslaitos, Vatt-tutkimuksia 80.

Salovaara-Moring, Inka (2002), □Laman maantiede □ aika, paikka ja median merkitystalous□. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.), *Laman julkisivut. Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Palmenia-kustannus. 113-151.

Sipponen, Kauko (2000), *Kansalainen □ isäntä vai renki*. Helsinki: WSOY Lakitieto.

Sorri, Hannu (2001), *Lama ja ahdinko. Henkinen pahoinvointi palvelevan puhelimen soittojen valossa*. Sarja B, Nro 81. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Sund, Ralf (2002), *Uhrataan puoluesihteerit*. Helsinki: WSOY.

Tarkka, Jukka (2002), *Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA*. Helsinki: Otava.

Tiihonen, Seppo (1990), *Talouden ylivalta*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia no 2. Helsinki: Valtion painatuskeskus ja hallintohistoriakomitea.

Uimonen, Risto (1995), *Nuori pääministeri*. Helsinki: WSOY.

Uimonen, Risto (1998), *Häntä heiluttaa koiraa. Suomen demokratian häiriötila 1983-200?*. Helsinki: WSOY.

Uusitalo, Hannu (2000), □Köyhyys ja tulonjako□. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.), *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Helsinki: Gaudeamus.

Wiberg, Matti (2000), □Yleinen mielipide. Vuoden 1994 kansanäänestyksen rintamalinjat tallella□. Teoksessa Raunio, Tapio & Wiberg, Matti (toim.), *EU ja Suomi. Unionijäsenyyden vaikutukset suomalaiseen yhteiskuntaan*. Helsinki: Edita. 24-42.

Virtanen, Matti (2001), *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Helsinki: SKS.

Vuorensyrjä, Matti & Savolainen, Reijo (toim.) (2000), *Tieto ja tietoyhteiskunta*. Gaudeamus: Helsinki.

Vähätalo, Kari (1998) *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.

Väyrynen, Raimo (2000), *Suomi avoimessa maailmassa. Globalisaatio ja sen vaikutukset*. Helsinki: Sitra/Taloustieto.

Aamulehti (AL), Aikalainen 7/2000, Helsingin Sanomat (HS), Kansan Uutiset (KU), Suomen Kuvalehti (SK), Suomenmaa (Sm), Uutispäivä Demari.

Haastatellut henkilöt:

Hautala Heidi, Euroopan parlamentin jäsen, Bryssel 21.11.2000
Heinäluoma Eero, osastopäällikkö, Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö,
Helsinki 16.1.2001

Joustie Heikki, hallitusneuvos, valtiovarainministeriö, Helsinki 7.12.2000

Koroma Johannes, toimitusjohtaja, Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto,

Helsinki 23.1.2001
Malkavaara Jarmo, pääsihteeri, Taiteen keskustoimikunta,
Helsinki 21.12.2000
Paasilinna Reino, Euroopan parlamentin jäsen, Bryssel
23.11.2000
Pohjamo Samuli, Euroopan parlamentin jäsen, päätoimittaja,
Bryssel 22.11.2000
Raivio Risto, hallintovirkamies, alueiden komitea, Bryssel
24.11.2000
Rehn Olli, kabinettipäällikkö, Euroopan unionin komissio,
Bryssel 23.11.2000
Seppänen Esko, Euroopan parlamentin jäsen, Bryssel
22.11.2000
Sipilä Jorma, rehtori, Tampereen yliopisto, Tampere 7.11.2000
Suominen Ilkka. Euroopan parlamentin jäsen, Bryssel
22.11.2000
Wessman Harri, puheenjohtaja, Forum Artis, Helsinki
15.1.2001
Vihriälä Vesa, toimitusjohtaja, Pellervon Taloudellinen
Tutkimuslaitos, Helsinki 21.12.2000
Wiio Juhani, kehitystoiminnan päällikkö, Oy Yleisradio Ab,
Helsinki 13.2.2001
Väyrynen Paavo, Euroopan parlamentin jäsen, Bryssel
21.11.2000